

'De natuur, dit wil zeggen het leven, wordt hier beschreven'

Encyclopedie van 'de geleerdste Romein van zijn tijd' nu ook in het Nederlands vertaald

Nachtegalenzang

De nachtegaal brengt een melodius geluid voort en houdt dat zonder adem te halen lang aan, varieert het dan weer door te moduleren, klinkt staccato door te onderbreken, brengt met ingehouden trillers verbindingen aan, verlengt zijn lied door te herhalen en klinkt dan weer onverwachts gedempt; af en toe murmelt hij in zichzelf, zingt dan weer voluit, hard, schel, snel, lang aangehouden, naar believen met trillers, en hoog, laag of houdt daar het midden tussen. Kortom, in zo'n klein keeltje schuilt alles wat menselijke kunst met behulp van talloze ingenieuze blaasinstrumenten heeft verzonnen..... En laat niemand eraan twijfelen dat het een kunst is, want elke nachtegaal beschikt over meerdere liederen en deze zijn niet bij alle gelijk, maar ieder heeft zijn eigen repertoire. (10: 81-82)

Spinnenweb

Hoe beheerst spint hij (nl. de wolfspin) met zijn poot zo'n fijne en gelijkmatige draad, waarbij hij zichzelf als gewicht gebruikt! Hij begint vanuit het midden te weven, verbindt de inslagen tot ze een cirkel vormen, knoopt met onontwarbare knopen mazen op steeds gelijke afstanden terwijl het web geleidelijk uitdijt doordat het vanuit een klein middelpunt wordt uitgebouwd. Hoe kunstzinnig verbergt hij de valstrikken waarmee het ruitvormige net bezaaid is! Hoe weinig lijken de dichtheid van het hecht gesponnen weefsel en de vakbekwaam gladgemaakte, op zich stevige draad daar bij te horen! Wat geeft het net mee met de wind, ook om dat wat erin terecht komt niet terug te werpen! Men zou denken dat de spin het uit vermoeidheid heeft nagelaten om dwarsdraden aan de buitenrand van het web te spannen, maar deze draden zijn moeilijk zichtbaar en slingeren, net als bij visnetten, al wat er tegenaan stoot naar het midden. Wat een bouwkunst spreekt uit de overwelling van zijn spelonk! En hoeveel beter is deze met nog meer haar tegen de kou beschut! Hoe ver ligt deze spelonk van het midden, alsof hij ergens anders voor dient, maar zo gecamoufleerd dat niet te zien is of er een spin binnenin zit of niet! En dan de stevigheid waarmee het web rukwinden weerstaat en de last van een hele hoop stof! Wanneer de spin haar kunst beoefent en leert weven overspant het web dikwijls de afstand tussen twee bomen; de draad is even lang als van de boomkruin tot de grond en weer terug zodat de spin er snel kan over terugkeren en op hetzelfde moment dat hij omhoog klimt spint hij de draden. Hoe waakzaam en slagvaardig komt hij aangerend als hij een prooi in zijn web heeft gevangen! Al hangt de prooi aan de buitenste rand van het net, hij rent altijd naar het midden omdat hij hem zó vooral door het hele net te schudden kan inspinnen. Als het web gescheurd is repareert hij het meteen en hij herstelt het tot het weer glad is. Spinnen jagen zelfs op jonge hagedissen: eerst verstrikken ze hun bek in het web en bijten zich daarna vast in beide lippen, een schouwspel een amfitheater waardig, als men het te zien krijgt. Ze geven ook voortekens, want ze hangen hun webben hoger als het waterpeil van de rivieren dreigt te stijgen. Bij mooi weer weven ze niet, bij bewolkt weer wel en daarom geldt een grote hoeveelheid webben als een voorbode van regen. (11: 81-84)

De ogen

Van alle levende wezens toont geen enkel lichaamsdeel duidelijker hun gemoedstoestand, maar nog het meest bij de mens, bijvoorbeeld zelfbeheersing, mildheid, medelijden, haat, liefde, droefheid, vreugde. Ook de oogopslag

kent vele uitdrukkingen: nors, grimmig, hartstochtelijk, ernstig, verstoord, lonkend, onderdanig en vleiend. Werkelijk, in de ogen woont de ziel. (11: 145-146)

De beste landbouwgrond

Het is gematigd rijke grond, zacht en gemakkelijk te bewerken, niet te nat en niet verdroogd. Hij glanst na het ploegen..... . Het is grond die, vers gekeerd, wordt doorzocht door vraatzuchtige vogels die de ploegschaar volgen en door raven die in de voetsporen van de ploeger pikken. Als ons gevraagd wordt hoe de grond ruikt waar het hier om gaat: die geur neemt men ook vaak waar wanneer de aarde er bij zonsondergang rustig bij ligt, op plaatsen waar de uiteinden van regenbogen naar beneden komen en wanneer de grond na langdurige droogte door regenbuien doordrenkt is. Dan laat de aarde die goddelijke adem van haar opstijgen, die ze van de zon heeft ontvangen en waarmee geen enkele heerlijke geur te vergelijken is. Die geur moet vrijkomen als de grond wordt gekeerd en zal niemand ontgaan als hij wordt waargenomen; de geur zal het beste oordeel over de grond geven. Zulke unaniem geroemde grond vindt men doorgaans op pas ontgonnen akkers, daar waar een oud woud is geveld. (17: 37-39)

Dat bovenstaande passages afkomstig zijn uit een systematische natuurencyclopedie zal velen ongetwijfeld verbazen. Ze bewijzen alvast dat deze *Naturalis Historia* (waarbij *historia* niet geschiedenis maar onderzoek betekent) geen saai referentiewerk is. Deze uittreksels illustreren tezelfdertijd de uitstekende kwaliteit van de Nederlandse vertaling die nergens de indruk wekt dat we hier met een vertaling van een in de jaren 70 n. Chr. in het Latijn gepubliceerd werk te maken hebben. Dank zij deze zopas verschenen vertaling is de *Naturalis Historia* van **Plinius Maior (Plinius de Oudere)** nu ook toegankelijk voor het Nederlandstalige publiek¹.

***Naturalis Historia* eeuwenlang hét gezaghebbende referentiewerk over de Natuur**

Dit is alvast goed nieuws voor alle leerkrachten geschiedenis en dus niet alleen voor diegenen die les geven over de Oudheid. Ook leerkrachten natuurwetenschappen die in de geschiedenis van hun discipline geïnteresseerd zijn zullen in dit werk volop hun gading vinden. Naast de werken van Aristoteles (maar die waren in het Grieks geschreven) was de *Naturalis Historia* immers niet alleen in de Oudheid maar eigenlijk tot in de achttiende eeuw hét referentiewerk en de vraagbaak bij uitstek over de natuur. In de Oudheid werd Plinius beschouwd als de geleerdste man van zijn tijd. Aulus Gellius, een compiler uit de tweede eeuw n. Chr., noemt hem (*Noctes Atticae* 9, 4; 9, 16) expliciet *aetatis suae doctissimus* en ook Augustinus (*De civitate dei* 15, 9) gebruikt de kwalificatie *doctissimus homo* als hij het over Plinius Maior heeft. Eeuwen later schrijft de leraar van Erasmus, Cornelius Aurelius Goudanus: *Is praeterea Plinius est, quem qui non legit, censetur indoctus; qui lectum fastidit, indoctor; cui denique non sapit, indoctissimus* (wat we vrij kunnen vertalen als: wie Plinius niet gelezen heeft is een dwaas, wie hem, na lectuur afwijst is nog dwazer en wie er niets van heeft opgestoken is zeer dwaas). Zijn leerling Erasmus verzorgde dan ook in 1525 een uitgave van de *Naturalis Historia*. Ook de befaamde humanist Justus Lipsius liet zich zeer lovend uit over Plinius: *Omnia ille vir legit, vidit, scivit; et in unum volumen Graeciam et Latium conclusit* (die man heeft alles gelezen, gezien, geweten en in één boek vat hij de Griekse en Romeinse wetenschap samen).

¹ **PLINIUS. De Wereld. *Naturalis historia*.** Vertaald door Joost van Gelder, Mark Nieuwenhuis en Tom Peters, Amsterdam, Athenaeum – Polak & Van Gennep 2004. 899 blz., 49,95 €

Tot aan de moderne tijden, en voor een aantal gebieden zelfs tot in de achttiende eeuw, waren de natuurwetenschappen nog niet veel verder geraakt dan de Oudheid. Als belangrijkste vulgarisator van die wetenschap in de Oudheid heeft Plinius dan ook gedurende vijftien eeuwen een grote invloed uitgeoefend op het Europese geestesleven. De grote latinist P. Grimal bestempelt dan ook terecht de *Naturalis Historia* als een van de testamenten van de antieke wetenschap en men kan dan ook van een *texte fondateur* van onze cultuur spreken.

Pas wanneer Buffon (1707-1788) vanaf 1749 onder dezelfde titel als Plinius in veertig volumes zijn *Histoire Naturelle* publiceert is de rol van de *Naturalis Historia* als encyclopedisch referentiewerk over de Natuur uitgespeeld. Overigens spreekt Buffon in zijn voorrede nog altijd zijn grote waardering uit voor de prestatie van Plinius². De grondlegger van de vergelijkende anatomie Georges Cuvier (1769-1832) bracht een meer genuanceerd oordeel uit over Plinius als wetenschapper maar preeft de *Naturalis Historia* toch als een van de belangrijkste realisaties van de Klassieke Oudheid en bleef van oordeel dat Plinius het verdiende gerekend te worden tot de belangrijkste Latijnse auteurs³

Alleen al omwille van het grote prestige dat de *Naturalis Historia* gedurende eeuwen heeft genoten loont een kennismaking met dit werk ruimschoots de moeite voor leerkrachten geschiedenis en natuurwetenschappen. Het wordt bovendien een bijzonder aangename kennismaking want deze uitstekende vertaling biedt boeiende en zelfs ontspannende lectuur. Om de lezer hiervan te overtuigen zullen we verder zoveel mogelijk Plinius zelf aan het woord laten. In deze bijdrage zullen we het, na enkele elementaire informatie over leven en werk van Plinius Maior, voornamelijk hebben over de structuur van de *Naturalis Historia*, de betekenis van Plinius als wetenschapper, de charme van het werk en de betekenis ervan als historische bron. In een latere bijdrage zullen we nagaan wat de *Naturalis Historia* ons vertelt over de persoonlijkheid van de auteur. Deze aandacht voor deze Nederlandse vertaling in een tijdschrift voor leerkrachten geschiedenis lijkt ons om meerdere redenen die we verder zullen expliciteren, ten volle verantwoord. We vermelden er nu alvast één van zeer praktische aard: leerkrachten zullen in deze vertaling een haast onuitputtelijke goudmijn aantreffen van teksten waarmee ze hun lessen Klassieke Oudheid kunnen verlevendigen.

² *Son Histoire Naturelle comprend, indépendamment de l'Histoire des animaux, des plantes et des minéraux, l'Histoire du Ciel et de la Terre, la Médecine, le Commerce, la navigation, l'Histoire des Arts libéraux et mécaniques, l'origine des Usages, enfin toutes les Sciences naturelles et tous les Arts humains; et ce qu'il y a d'étonnant, c'est que dans chaque partie Pline est également grand, l'élévation des idées, la noblesse du style relèvent encore sa profonde érudition; non seulement il savait tout ce qu'on pouvait savoir de son temps, mais il avait cette facilité de penser en grand qui multiplie la science; il avait cette finesse de réflexion, de laquelle dépend l'élégance et le goût (... ..). Son ouvrage, tout aussi varié que la Nature, la peint toujours en beau; c'est si l'on veut, une compilation de tout ce qu'on avait écrit avant lui, une copie de tout ce qui avait été fait d'excellent et d'utile à savoir; mais cette copie a de si grands traits, cette compilation contient des choses rassemblées d'une manière si neuve, qu'elle est préférable à la plupart des ouvrages originaux qui traitent des mêmes matières'.*

³ *un des monuments les plus précieux que l'antiquité nous a laissés, et la preuve d'une érudition bien étonnante dans un homme de guerre et d'État. On ne peut trop louer Pline sous ses divers rapports; et, malgré les défauts que nous sommes obligés de lui reconnaître quand nous le considérons comme naturaliste, nous ne le regardons pas moins comme l'un des auteurs les plus recommandables et les plus dignes d'être placés au nombre des classiques parmi ceux qui ont écrit après le règne d'Auguste.*

LEVEN EN WERK(EN) VAN PLINIUS MAIOR

Loopbaan en tragisch einde van Plinius Maior

Plinius Maior of Plinius de Oudere (zo geheten om hem te onderscheiden van zijn neef Plinius Minor of Plinius de Jongere) werd geboren in 23 n. Chr. te Comum (huidige Como in Noord-Italië). Hij behoorde tot een gegoede familie want hij werd opgenomen in de *ordo equester* (tweede stand in het Romeinse Rijk, na de *ordo senatorius*) en bekleedde een aantal functies voorbehouden aan de belangrijkste leden van die stand. Zijn loopbaan begon in de jaren 50 n. Chr. met enkele bevelhebberschappen over afdelingen van de hulptroepen (auxilia) in Germania Superior en Inferior waarbij hij deelnam aan veldtochten tegen de Chauken en de Chatti. Tijdens deze militaire loopbaan leerde hij de latere keizer Titus kennen met wie hij een goede relatie zou blijven onderhouden en aan wie de *Naturalis Historia* is opgedragen. In die opdracht lezen wij o.m.: *Maar voor ons bent u nog dezelfde als toen wij wapenbroeders waren, de hoogte van uw positie heeft in u helemaal niets veranderd, behalve dat u voortaan zoveel goed kunt doen als u wilt (1: 4)*. In de jaren 70 n. Chr. bekleedde hij een aantal administratieve posten (procuratelen) in achtereenvolgens Gallia Narbonensis (rond 70), Africa (70-72?), Spanje (72-74) en Belgica (74-76) om ten slotte bevelhebber te worden van de Romeinse vloot die haar thuisbasis in Misenum (golf van Napels) had. Het was in deze laatste functie dat hij getuige was van de Vesuviusuitbarsting op 24 augustus 79 die hem het leven zou kosten.

Dank zij zijn neef, Plinius de Jongere (of Plinius Minor) weten we gelukkig wat meer over de auteur van de *Naturalis Historia*. Iedereen weet dan ook dat hij is omgekomen bij de uitbarsting van de Vesuvius op 24 augustus 79 n.C. .De concrete toedracht kennen we dank zij een brief van Plinius, geschreven enkele decennia na de gebeurtenissen aan Tacitus. Deze Romeinse historicus, een goede vriend van Plinius de Jongere, had hem met het oog op het geschiedeniswerk waaraan hij bezig was, om wat meer informatie verzocht. Uit die brief (**Ep. 6, 16**) citeren we de informatie die specifiek op het wedervaren van Plinius de Oudere betrekking heeft.

De laatste uren van Plinius Maior

Je vraagt mij het levenseinde van mijn oom voor jou te beschrijven zodat je het waarheidsgetrouw kunt vastleggen voor het nageslacht. Ik ben je daar dankbaar voor want ik voorzie dat zijn dood, als die door jouw werk bekend wordt, verzekerd is van onsterfelijke glorie (.....). Hij bevond zich in Misenum waar hij persoonlijk het commando over de vloot voerde. Op 24 augustus ongeveer een uur na de middag wees mijn moeder hem erop dat er een wolk te zien was van volstrekt ongewone omvang en vorm. Hij had zijn zonnebad genomen en daarna zijn koude bad, had op zijn bed liggend een kleinigheid gegeten en was aan het studeren. Hij vroeg om zijn schoenen en liep omhoog naar een plek vanwaar dat vreemde schouwspel het best kon worden bekeken (....). Mijn oom vond het een belangwekkend verschijnsel dat hij als man van wetenschap van dichterbij moest onderzoeken. Hij liet een snelle kruiser optuigen en gaf mij gelegenheid met hem mee te gaan als ik dat wilde. (.....). Hij stond op het punt het huis uit te lopen toen hij een briefje kreeg van Rectina, de vrouw van Tascius, die door het dreigende gevaar bang was geworden, want haar villa lag aan de voet van de vulkaan en zij kon op geen enkele manier ontkomen tenzij per schip. Hij veranderde zijn plan en wat hij was begonnen uit weetgierigheid zette hij door uit grootmoedigheid. Hij laat vierriemers in zee trekken en gaat zelf aan boord om niet alleen Rectina maar vele anderen hulp te bieden, want de lieflijke kust was dicht bevolkt.

Hij haast zich in de richting vanwaar anderen vluchten en koerst, de steven gericht, in rechte lijn op het gevaar af, zo vrij van elke angst dat hij alle veranderingen en alle facetten van die natuurramp precies zoals hij ze met eigen ogen waarnam dicteerde en liet optekenen.

Op de schepen begon de as al neer te regenen, heter en dichter naarmate ze dichterbij kwamen; dan ook puimsteen en zwartgebakerde, door het vuur gebarsten brokken steen. Toen was er opeens een ondiepte en van de berg gestorte rotsblokken maakten de kust onbereikbaar. Hij aarzelde een ogenblik of hij zou terug koersen, maar toen de stuurman hem aanraadde dat te doen riep hij hem toe: 'Het geluk is met de dapperen, zet koers naar Pomponianus'. Deze bevond zich in Stabiae aan de andere kant van de baai (....). Ofschoon hier het gevaar nog niet onmiddellijk dreigde, kon men het duidelijk zien en wanneer het toenam zou het angstig dichtbij zijn. Daarom had hij zijn bagage gepakt en op de boten laten zetten, vastbesloten te vluchten zodra de tegenwind zou gaan liggen. Op dat moment voer mijn oom met die voor hem juist gunstige wind binnen, hij omarmde zijn bevende vriend, troostte en bemoedigde hem, en om diens paniek door eigen zelfverzekerdheid te kalmeren liet hij zich in bad helpen. Na gebed te hebben ging hij aan tafel en at met opgewektheid of, wat niet minder groots is, met een uitdrukking van opgewektheid (.....). Toen ging hij te ruste en viel onmiskenbaar in diepe slaap, want zijn ademhaling, die vanwege zijn corpulentie nogal moeizaam en luidruchtig was, kon door degenen die zijn kamerdeur voorbij gingen duidelijk worden gehoord. Maar de hof die toegang gaf tot dit vertrek lag vol met een mengsel van as en brokken puimsteen, waardoor de bodem al zo omhoog was gekomen dat als hij langer in de kamer bleef het niet mogelijk zou zijn er nog uit te komen. Men maakte hem wakker(.....). Ze legden kussens op hun hoofd en bonden die vast met linnen doeken; dit moest hen beschermen tegen wat uit de lucht viel.Ze besloten naar de kust te gaan en van dichtbij te bekijken of men misschien al zee kon kiezen, maar deze bleef nog altijd woest en onbevaarbaar. Daar werd een laken op de grond gelegd waarop mijn oom ging liggen. Verschillende keren vroeg hij om koud water en dronk daarvan. Daarop joegen de vlammen en de stank van zwavel die de vlammen voorafging de overigen op de vlucht en wekten hem. Steunend op twee slaaffes kwam hij overeind en zakte tegelijk ineem. Ik veronderstel dat de erg dikke walm hem de adem benam en zijn luchtpijn blokkeerde, die bij hem van nature gevoelig en nauw was en regelmatig ontstoken. Toen het daglicht terugkeerde, en dat was de derde dag na die welke hij het laatst had gezien, vond men zijn lichaam ongeschonden en ongedeed, bedekt met de kleren die hij aan had gehad.

Ik voeg één ding toe, dat ik alles heb beschreven waar ik zelf bij ben geweest en wat ik meteen erna heb gehoord, op een moment dat de gebeurtenissen nog het meest naar waarheid worden verteld.(...).(Ep. 6, 16)

Men kan dus stellen dat Plinius in dienst van de wetenschap is gestorven. Zo was zijn dood in éénklank met zijn leven dat, wat zijn vrije tijd betreft, volledig aan de studie en de wetenschap gewijd was.

Boekenworm en workaholic

Dat deze studax een echte workaholic was blijkt uit een andere brief van Plinius de Jongere (**Ep. 3,5**) waarin deze aan een andere vriend uitvoerig informeert over werk en levenswijze van zijn oom. In zijn brief somt Plinius de Jongere eerst de zeven werken op die zijn oom had geschreven:

Het doet me heel veel plezier dat je met zo intense aandacht de boeken van mijn oom bestudeert, dat je ze allemaal wilt hebben en me vraagt om de complete lijst. Ik zal de rol van een catalogus vervullen en je ook al ten weten in welke volgorde ze zijn geschreven, want ook dat is voor een leergierige geest geen oninteressant gegeven.

Het speerwerpen bij de cavalerie, in één boek. Toen hij dienst deed als prefect van een ruiterskadron heeft hij dit geschreven, met evenveel kennis als zorgvuldigheid.

Het leven van Pomponius Secundus, in twee boeken. Deze was buitengewoon met hem bevriend en hij heeft dit aan de nagedachtenis van zijn vriend gewijd als een geschenk dat hij hem verschuldigd meende te zijn.

De oorlogen in Germanië, twintig boeken. Hierin heeft hij alle oorlogen bijeengebracht die wij met de Germanen hebben gevoerd.(.....).

De student retoriek, drie boeken, vanwege hun omvang over zes boekrollen verdeeld, waarin hij de vorming van de redenaar behandelt vanaf het allereerste begin tot de perfectie.

Omstreden taalgebruik, acht boeken, geschreven in de laatste jaren onder Nero, (.....).

Voortzetting van het geschiedwerk van Aufidius Bassus, eenendertig boeken.

Natuurlijke historie, zevenendertig boeken. Dit is een werk dat een enorm terrein bestrijkt, zeer geleerd en niet minder gevarieerd dan de natuur zelf.

Plinius vervolgt dan:

Je staat verbijsterd dat een zo drukbezet man zoveel boeken en daaronder veel met zo'n grote gedetailleerd heeft kunnen voltooien. Je verbijstering zal nog toenemen als je weet dat hij een tijd lang pleidooien heeft gehouden, dat hij in zijn zesenvijftigste levensjaar is overleden en dat hij in de tussenliggende tijd druk bezet en in beslag genomen was, deels door belangrijke ambten, deels door zijn vriendschap met de keizers. Maar hij bezat een scherp intellect, een ongelofelijke energie, een ongeëvenaard vermogen om wakker te blijven. Hij begon te werken bij lamplicht vanaf het Vulcanusfeest (23 augustus), niet om zich van gunstige voortekenen te verzekeren maar om te studeren, en dat al diep in de nacht, 's winters echter vanaf het zevende of op zijn laatst het achtste uur (rond twee of drie uur in de nacht) en even dikwijls rond middernacht. Ik moet zeggen dat hij reuze gemakkelijk in slaap kon vallen, soms zelfs overviel die hem midden onder zijn studie en liet hem even later weer doorwerken. Voor dageraad begaf hij zich naar keizer Vespasianus, want ook die gebruikte de nacht om te werken, en vandaar naar de taak die hem was opgedragen. In huis teruggekeerd, wijdde hij de tijd die hem nog restte aan zijn studies.

Na het eten dat hij 's middags nam, licht en eenvoudig zoals de mensen dat vroeger gewoon waren, lag hij 's zomers, als er wat vrije tijd was, graag in de zon, daarbij werd een boek voorgelezen, hij maakte aantekeningen en uittreksels. Hij las namelijk niets zonder uittreksels te maken. Hij merkte ook dikwijls op dat geen enkel boek zo slecht was dat het niet in een of ander opzicht van nut kon zijn.

Na zijn zonnebad nam hij meestal een koud bad, daarna proefde hij een paar hapjes en sliep heel even, en weldra zat hij, als ware er een andere dag aangebroken, te studeren tot het tijd was voor het avondmaal. Ook onder het diner werd een boek voorgelezen, werden aantekeningen gemaakt, alles in tempo.

Ik herinner me dat een van zijn vrienden, toen de voorlezer een paar woorden verkeerd had uitgesproken, deze had laten stoppen en hem had gedwongen de passage te herhalen. Toen zei mijn oom tegen hem: 'Je had het toch begrepen?' en toen hij ja knikte: 'Waarom liet je hem dan stoppen? Deze onderbreking van jou heeft ons meer dan tien verzen laten verliezen.' Zo extreem zuinig was hij op zijn tijd. 's Zomers stond hij nog bij daglicht van het avondmaal op, 's winters voordat het eerste uur van de nacht was verstreken, net zo stipt alsof een of andere regel hem daartoe dwong. Zo gedroeg hij zich te midden van zijn zware bezigheden en de herrie van het stadsleven.

Op het platteland werd alleen de tijd voor het bad aan de studies onttrokken. Wanneer ik zeg bad, bedoel ik de eigenlijke badzaal, want tijdens het masseren en droogwrijven luisterde hij ergens naar of dicteerde zelf iets.

Op reis voelde hij zich bevrijd van alle overige zorgen en wijdde zich uitsluitend aan deze ene. Aan zijn zijde zat een secretaris met een boek en een opschrijfboekje, wiens handen 's winters werden ingepakt in handschoenen, want zelfs een bars klimaat mocht hem geen ogenblik van zijn studietijd ontroven. Dat was ook de reden waarom hij zich in Rome in een draagstoel verplaatste. Ik weet nog dat ik er door hem op werd aangesproken waarom ik wandelde: al die uren had je niet hoeven te verliezen, zei hij. Want hij vond dat elke minuut verloren ging die niet aan de studie ten goede kwam.

Deze werkdrijf heeft hem in staat gesteld al die boeken te voltooiën, en hij heeft mij nog honderdzestig bundels uittreksels nagelaten, aan voor- én achterkant zeer dicht beschreven, wat dit aantal in feite vermenigvuldigt. Zelf vertelde hij dat hij als keizerlijk procurator in Spanje deze aantekeningen aan Larcus Licinus had kunnen verkopen voor 400.000 sestertiën, en op dat moment waren het er nog heel wat minder.

Als je overdenkt hoeveel hij heeft gelezen en hoeveel geschreven, lijkt het je dan niet dat hij geen enkel ambt kan hebben bekleed of met de keizer bevriend kan zijn geweest? Van de andere kant, wanneer je hoort hoeveel hij in zijn studies heeft gestoken, heb je dan niet de indruk dat hij relatief weinig heeft geschreven of gelezen? Want welk werk zou door al die beslommingen niet onuitvoerbaar worden? Of welk werk zou een dergelijke volharding niet uiteindelijk tot stand brengen! Is er onder al die lieden die hun hele leven aan de wetenschap wijden soms één die zich vergeleken met hem niet beschaamd zou moeten voelen als een dromer en een nietsnut? ⁴

Wetenschappelijke studie als zinvolle vrijetijdsbesteding

De opmerking van Plinius de Jongere dat zijn oom alleen maar zijn vrije tijd, maar dan ook ieder vrij moment, besteedde aan zijn wetenschappelijke studie wordt door Plinius Maior bevestigd in de inleiding van de *Naturalis Historia* waarin hij het werk opdraagt aan de zoon van keizer Vespasianus, de latere keizer Titus:

*Deze dingen houden mij bezig in overgeschoten uurtjes, dat wil zeggen in de nacht: laat geen van u menen dat ik die tijd verdoe! De dag besteed ik voor u drieën (nl. keizer Vespasianus en zijn beide zonen Titus en Domitianus); mijn slaap bereken ik met het oog op mijn gezondheid, en ik ben geheel tevreden met deze ene beloning: dat ik meer uren leef door me met dit soort zaken, zoals Marcus Varro het noemt, te verpozen. **Leven is immers inderdaad wakker zijn (1: 18).***

⁴ Vertaling Ton Peters: PLINIUS DE JONGERE, De brieven, Ambo-Klassiek, 2001

Zijn motto dat slapen verloren tijd is, komt nog eens verder in zijn werk terug:

Als we rekening houden met onze nachtrust leeft iedereen maar feitelijk de helft van zijn leven, terwijl een even groot deel opgaat aan een toestand die op de dood lijkt of een kwelling is wanneer men de slaap niet kan vatten (7: 167).

Opzet en inhoud van de Naturalis Historia

In zijn *Naturalis Historia* wou Plinius alles wat men in zijn tijd wist over de natuur bijeenbrengen en bewaren voor het nageslacht:

De natuur, dat wil zeggen het leven, wordt hier beschreven. En wel in zijn triviaalste aspecten, met voor heel veel zaken boerse of uitheemse, om niet te zeggen barbaarse termen, die je niet zonder excuus kunt introduceren. Ik moet verder alles aansnijden wat de Grieken verstaan onder encyclopedische vorming, waarvan niettemin veel onbekend is of onzeker geworden door subtiele bedenksels, terwijl over andere zaken zo veel is gepubliceerd dat men ze vervelend is gaan vinden (1: 13-14).

Om dit encyclopedische doel te realiseren heeft hij een ontzagelijke hoeveelheid werken doorgenomen en gecompileerd en daar dan nog zijn eigen bevindingen aan toe gevoegd. In zijn eigen woorden luidt het:

Twintigduizend feiten die onze belangstelling verdienen ontleend aan de lectuur van ongeveer tweeduizend boekrollen, waarvan slechts een handjevol door geleerden wordt geraadpleegd vanwege de onbegrijpelijkheid van hun inhoud, op naam van honderd met zorg gekozen schrijvers, heb ik bijeengebracht in zesendertig boeken, en ik heb daar nog een massa gegevens aan toegevoegd die vroegere auteurs niet kenden of die het leven ons naderhand heeft geleerd (1: 17).

Met zijn werk beoogt hij nochtans méér dan alleen maar wetenschappelijke kennis overdragen. Hij wil ook dat het voor de lezer praktisch nut oplevert. Dit blijkt alleen al uit de vaststelling dat maar liefst dertien van de zevenendertig boeken (20-32) gewijd zijn aan geneesmiddelen. Maar dan wél aan geneesmiddelen die in ieders bereik zijn:

Medicijnen op basis van koopwaar uit India, Arabië of elders uit het buitenland zullen we daarom niet bespreken. Voor toepassing in geneesmiddelen zijn planten die zo ver weg groeien ongewenst, want ze groeien niet voor ons en kennelijk niet eens voor de mensen daar, anders zouden ze die niet verkopen. Men mag ze kopen zo men wil, voor reukwaren, zalven en genotmiddelen, zelfs voor bijgelovige praktijken, aangezien we de goden aanroepen met wierook en balsem. Maar we zullen bewijzen dat het vaststaat dat ons welzijn het zonder dat soort middelen kan stellen, al was het maar om pronkzucht zich nog meer voor zichzelf te laten schaden. (22: 118).

Uit dezelfde utilitaire overwegingen zal hij ook bepaalde onderwerpen niet behandelen:

Maar wat kan de rechtvaardiging zijn voor een uiteenzetting over kruiden om iemand krankzinnig te maken, abortus op te wekken en meer van dat fraais? Ikzelf noem geen aborterende middelen, en zelfs geen liefdesdrankjes, indachtig de illustere veldheer Lucullus die door een liefdesdrank het leven verloor. Evenmin zal ik het hebben over andere magische wondermiddelen, behalve waar ik ervoor moet waarschuwen of ze aan de kaak moet stellen, vooral omdat ik geloof in die middelen veroordeel. Ik

zal mijn doel bereikt hebben en een aanzienlijke bijdrage aan het menselijk leven hebben geleverd, als ik alle heilzame planten opsom die ook later (na de Grieken) zijn ontdekt. (25: 25).

Dezelfde praktische en utilitaire doelstelling brengt hem er ook toe uitvoerig aandacht te besteden aan de opslag en het bewaren van fruit (15: 59-67), vervalsingen en namaak van dure producten of waren te signaleren en duidelijk aan te geven hoe men deze kan herkennen. Zo hoopt hij te voorkomen dat zijn lezers zouden worden beetgenomen door bedriegers.

Structuur van de *Naturalis Historia*

Het werk is systematisch gestructureerd. Achtereenvolgens komen aan bod: het heelal (boek 2), de aarde (boeken 3 tot 6), wat er op aarde is terug te vinden zoals de mens (boek 7), de dieren (boeken 8-11), de plantenwereld (boeken 12-19), de geneesmiddelen geproduceerd door planten (boeken 20-27) en dieren (boeken 28-32), delfstoffen (boeken 33-34). De laatste boeken geven een overzicht van de schilder- en boetseerkunst (boek 35), bouw- en beeldhouwkunst (boek 36) om dan te besluiten met een overzicht van de edelstenen en de bewerking ervan (boek 37). Deze encyclopedie bestrijkt dus volgende moderne vakgebieden: kosmologie, geografie, antropologie, zoölogie, botanica, geneeskunde en mineralogie. Dat in een werk gewijd aan de natuur ook de kunst zo uitvoerig aan bod komt hebben we te danken aan de associatieve manier waarop Plinius te werk gaat. Deze werkwijze brengt met zich mee dat als hij het over een bepaalde grondstof heeft hij meteen ook bespreekt wat men ermee kan vervaardigen. Dank zij diezelfde associatieve werkwijze komen nog honderden andere onderwerpen ter sprake waarvan men de behandeling niet meteen verwacht in een natuurencyclopedie. Twee voorbeelden: de vermelding van krijt brengt hem ertoe over de slavernij te spreken omdat slaven met krijt werden gemerkt (35: 199-201) en bij vlas komt de zeevaart ter sprake omdat zeilen uit linnen worden vervaardigd waarvoor vlas als grondstof fungeert (19: 2-5). Zo zijn er nog honderden voorbeelden te geven. De *Naturalis Historia* biedt de lezer dan ook oneindig veel meer dan de titel of de omschrijving natuurencyclopedie belooft. Het werk is een ware caleidoscoop van de antieke wereld.

Moderne trekjes

In een aantal opzichten is Plinius vooruit op zijn tijd en doet het werk zelfs modern aan. In een tijd waarin het eerder ongebruikelijk was dat een auteur systematisch naar zijn bronnen verwees rekent Plinius het tot zijn plicht zijn bronnen te vermelden:

Het is immers edelmoedig, naar mijn mening, en een gebaar van oprechte eerlijkheid, ervoor uit te komen aan wie je je kennis hebt ontleend, en dat is iets anders dan de meesten hebben gedaan met wie ik me heb bezig gehouden. Het vereist beslist een slaafse ziel en een dorre geest, als iemand liever wil worden betrapt op diefstal dan een lening wil terugbetalen, temeer daar uit rente een kapitaal ontstaat (1: 21, 23).

Origineel voor zijn tijd is verder dat hij zijn werk een zó gedetailleerde inhoudsopgave meegeeft dat deze als een uitvoerig, zij het niet alfabetisch geordend, trefwoordenregister kan beschouwd worden. Hij doet dit, schrijft hij in zijn aan Titus geadresseerde inleiding,:

omdat ik rekening moest houden met uw drukke bezigheden in het algemeen belang, heb ik bij deze brief een overzicht gevoegd van de inhoud van de afzonderlijke boeken en zorgvuldig mijn best gedaan om u

de moeite van het lezen te besparen. Hiermee zult u tevens anderen de dienst bewijzen dat ze niet van a tot z alles hoeven door te lezen: als iemand iets wil weten hoeft hij dat alleen maar op te slaan om te weten waar hij het moet vinden (1: 33).

Opvallend en modern is verder de grote aandacht voor kwantitatieve gegevens. Ook dit is uitzonderlijk in de antieke bronnen die, tot grote wanhoop van de moderne historici, gekenmerkt zijn door een verregaande afwezigheid van bruikbare cijfergegevens. De *Naturalis Historia* wemelt daarentegen van cijfers in verband met alles en nog wat: afstanden, prijzen, maten, leeftijden, bevolkingsaantallen, enz. , enz. . Verspreid over het werk krijgen we economisch belangrijke cijfers zoals over het staatsbudget, de oorlogsbuit, de productie en opbrengsten van mijnen, de waarde van geïmporteerde luxewaren, omvang van privé-vermogens, uitbetaalde vergoedingen, rendementen van diverse economische activiteiten. Eén concreet voorbeeldje:

....., aangezien India geen enkel jaar minder dan vijftig miljoen sestertiën aan ons rijk onttrekt, waarvoor het waren in ruil geeft die bij ons tegen het honderdvoudige verkocht worden (6: 101).

Vooraf voor prijzen van luxewaren heeft hij veel aandacht. Vaak, maar lang niet altijd, is dit om de verspilzucht aan te klagen. In verband met het vermelden van prijzen schrijft hij:

Ik ben mij ervan bewust dat de prijzen die ik hier en daar vermeld heb niet overal dezelfde zijn en bijna jaarlijks veranderen, afhankelijk van de verscheepingskosten, de prijs waarvoor iemand de waren heeft ingekocht of van de handelaar die de markt beheerst omdat hij zich van de hele jaarproductie heeft meester gemaakt..... Niettemin vond ik het noodzakelijk de prijzen te vermelden die in Rome gebruikelijk waren om een indruk te geven van de waarde van de producten. (33: 164) .

Hij is er zich bovendien terdege van bewust dat vroeger alles goedkoper was en geeft daarvan een hele reeks voorbeelden (18: 15-17). Het spreekt dan ook vanzelf dat voor de economische en sociale geschiedenis de *Naturalis Historia* een echte goudmijn is met kwantitatieve gegevens die men nergens elders aantreft. Deze belangstelling voor het kwantitatieve is er zelfs waar men die misschien nog het minst zou verwachten:

Messalina, de vrouw van keizer Claudius, koos de beruchtste hoer die haar gunsten te koop aanbood om hierin een wedstrijd te houden en versloeg haar door het in een dag en een nacht vijftig keer klaar te spelen (10: 172).

In dezelfde lijn en al even modern aandoend is de belangstelling van Plinius voor allerlei records of sterke prestaties zoals de hoogste prijzen voor slaven (7: 128-129), de hoogste snelheden ter zee (19: 3; 33: 6-7), grootste vermogens en rijkste mensen (33: 133) en nog vele andere gelijkaardige items. Men krijgt soms de indruk dat men in een voorloper van het Guinness Book of Records aan het bladeren is. De verzamelaar in Plinius komt ook naar boven in het opstellen van lijstjes en rangschikkingen ook als daar geen cijfers mee gemoeid zijn. Een kleine greep uit de vele voorbeelden: een rangschikking van de grote Romeinen met Caesar op de eerste plaats (7: 91-106), een opsomming van de hoogste levensdoelen die een mens zich kan stellen (7: 140), de hoogst bereikte leeftijden bij de mensen (7: 153-165), de pijnlijkste ziekten met op kop nierstenen in de blaas, daarna maagpijn en als derde hoofdpijn (25: 23), een lijst van onvoltooid gebleven kunstwerken (35: 145), een opsomming van schilderessen (35: 147-148), een lijst van ontdekkers en uitvinders op allerlei gebied (7:

191-215). Dat er bij de Romeinen ook mannen waren die het gemakkelijk tegen Obelix hadden kunnen opnemen blijkt uit een lijst van enkele straffe Romeinse kleppers (**7: 82-83**) waaronder:

Vinnius Valens diende als centurio in de lijfwacht van de goddelijke Augustus. Hij tilde regelmatig met zakken wijn volgeladen wagens op, net zolang de zakken waren leeggelopen, hield reishagens met één hand tegen door zich schrap te zetten terwijl de paarden uit alle macht trokken en nog andere wonderbaarlijke daden die te lezen staan op zijn grafsteen.

PLINIUS ALS WETENSCHAPPER

Wetenschappelijke betekenis van de Naturalis Historia

Vandaag de dag hoeven we uiteraard niet meer naar Plinius terug te grijpen om onze wetenschappelijke natuurkennis bij te spijkeren. Het is een tijdlang zelfs bijna een sport geweest om Plinius te betrappen op vergissingen en wat lacherig te doen over de *Naturalis Historia* als een bron van vermaak en een verzameling van ongecontroleerde informatie die al lang door het moderne onderzoek weerlegd is of tot het rijk der fabelen moet gerekend worden. Het gaat dan meestal om mensen die Plinius blijkbaar niet helemaal hebben gelezen en zeer selectief te werk gaan en steevast een aantal inderdaad fantastische en in onze ogen lachwekkende gegevens opdissen⁵. Vooral **7: 6-32** wordt met zichtbaar genoeg geciteerd waarbij voor het gemak over het hoofd wordt gezien dat deze paragrafen door Plinius worden ingeleid met de woorden:

Voor de meeste feiten kan ik evenwel niet instaan. Liever leg ik de verantwoordelijkheid bij mijn bronnen, waarnaar ik in geval van twijfel zal verwijzen (7: 8).

Men mag overigens niet vergeten dat ook Aristoteles het af en toe over fabelachtige wezens heeft.

Maar doorgaans is men inmiddels tot een meer evenwichtig oordeel gekomen. Terecht heeft men ingezien dat het wat al te goedkoop is Plinius op dergelijke passages vast te pinnen en dat een dergelijke eenzijdige selectieve lectuur Plinius groot onrecht aandoet. In een aantal van deze gevallen geeft Plinius zelf immers al aan dat hij die informatie in zijn bronnen heeft aangetroffen en ze daarom voor het nageslacht wil bewaren maar ze daarom nog niet voor waar aanneemt. Zo besluit hij de opsomming van een reeks voorbeelden van mensen die honderden jaren oud zouden zijn geworden met de woorden:

Maar laten we nu overgaan tot de feiten (7: 156).

We zouden nu zeggen dat de verstrekte informatie deel uitmaakt van de status quaestionis van het probleem. Vaak ook laat Plinius uitdrukkelijk het oordeel over de informatie die hij in een bron heeft aangetroffen over aan de lezer:

Voor de meeste feiten kan ik evenwel niet instaan. Liever leg ik de verantwoordelijkheid bij mijn bronnen, waarnaar ik in geval van twijfel zal verwijzen; alleen moet men er niet iets op tegen hebben zich te laten leiden door Grieken, omdat hun werk zoveel grondiger is en hun onderzoekingen verder teruggaan in de tijd (7: 8).

Over betwistbare verklaringen luidt het:

Afijn laat iedereen er maar het zijne van denken; onze bedoeling is duidelijk waarneembare verschijnselen in de natuur te beschrijven, niet om twijfelachtige oorzaken te achterhalen (11: 8).

En na een discussie over de vraag of de waterdieren ademen waarin argumenten pro en contra worden opgesomd besluit hij:

Daarom moet iedereen hier maar het zijne van denken (9: 18).

⁵ Enige bescheidenheid is overigens op zijn plaats en er is heus niet zoveel reden om al te meewarig of neerbuigend te doen. Hoe zal men over enkele eeuwen (of misschien slechts enkele decennia) aan kijken tegen de huidige broeikasgekte, klimaatysterie, nucleofobie en windmolenfilie die nu in de media (en vaak ook daarbuiten) het mooie weer maken? Voor kritische bedenkingen m.b.t. enkele van deze mediahypes: <http://www.stichtingklimaat.nl/>; <http://www.ecolo.org/lovelock/>. Of denken we even terug aan de door 'specialisten' in mei 1999 voorspelde ernstige gevolgen van kippendioxinecrisis die zich niet hebben voorgedaan.

Veel van de fantastische informatie heeft overigens betrekking op verafgelegen streken en kon door Plinius niet gecontroleerd worden. Waar wél controle mogelijk is, maakt hij van die mogelijkheid gebruik zoals wanneer het gaat over Sri Lanka. Na te hebben vermeld wat hij daarover in de geschreven bronnen heeft aangetroffen, vervolgt hij:

Tot zover de mededelingen van oude schrijvers. Wij hebben de beschikking gekregen over preciezere informatie onder keizer Claudius, door gezanten die zelfs van dit eiland naar Rome waren gezonden. Van hen kwamen wij te weten dat er daar vijfhonderd steden waren, en een haven aan de zuidkant bij de stad Palaesimundus, de beroemdste van alle steden op het eiland en residentie van de koning, met 200.000 inwoners (6: 84-85).

En dan volgen twee bladzijden informatie uit de eerste hand over het toenmalige Sri Lanka (6: 86-91).

Een andere verzachtende omstandigheid is dat veel fantastische beweringen in zijn werk te wijten zijn aan de open geest waarmee Plinius de beschikbare informatie tegemoet treedt:

Het beschouwen van de natuur heeft mij er steeds toe gebracht bij haar niets voor onmogelijk te houden (11: 6).

En wat wekt geen verbazing wanneer je er voor het eerst kennis mee maakt? Hoeveel dingen worden niet onmogelijk geacht vooraleer ze werkelijk zijn gebeurd? De macht en grootheid van de natuur is te allen tijde ongeloofwaardig als iemand haar alleen in delen en niet als geheel met zijn geestesoog beschouwt (7: 6-7).

Dit getuigt van een instelling waarop vanuit wetenschappelijk oogpunt weinig valt af te dingen. Aan deze open geest hebben we het te danken dat Plinius zijn tijdgenoten heel wat informatie heeft geboden die wél door het moderne wetenschappelijk onderzoek is bevestigd maar voor Plinius en zijn tijdgenoten wellicht even ongeloofwaardig moet zijn geweest als datgene wat we nu als fabels van de hand wijzen. Zo is er het verhaal over de krokodilwachter die de etensresten uit de muil van de krokodil weghaalt:

Als dit dier (nl. de krokodil), dat altijd met een bek vol etensresten op de oever ligt te slapen, verzadigd is door zijn maal vis, nodigt een vogeltje dat daar Trochilos wordt genoemd maar in Italië vogelkoning, hem uit zijn muil open te sperren zodat het daarin naar voedsel kan zoeken. Eerst reinigt het rondhippend zijn bek, daarna de tanden en de keelholte achterin, die de krokodil omwille van het plezierige gekietel zo ver mogelijk openspert (8: 90).

Of iets dat hij zelf heeft gezien en dat voor wie het niet heeft meegemaakt ongelooflijk is zoals het Sint-elmsvuur:

Ik heb zelf tijdens het wachtlopen 's nachts gezien hoe bij soldaten voor de verdedigingswal op de speerpunten sterretjes dansten die wat leken op bliksems. Zeelieden zien deze ook wel eens opflakkeren op de ra's en andere delen van hun schepen, met een soort welluidende klank, terwijl ze net als vogels van de ene plek op de andere overwippen. Dit alles ontsnapt aan een rationele verklaring en ligt in de majesteit van de natuur verborgen (2: 101).

Hoeft men zich te verbazen dat iemand die met eigen ogen een dergelijk onwaarschijnlijk en toen niet te verklaren fenomeen heeft waargenomen, ook geneigd zal zijn andere onwaarschijnlijke informatie te geloven?

Toch kritisch

Overigens toont Plinius zich bij herhaling kritisch over wat hij in zijn bronnenmateriaal aantreft. Eén voorbeeld:

Dat mensen in wolven kunnen veranderen en hun oude gedaante weer aannemen mogen we gerust naar het rijk der fabelen verwijzen, anders moeten we alle sprookjes geloven die we al zovele eeuwen te horen krijgen. Maar Plinius beperkt zich in dit geval niet tot deze afwijzing en vervolgt: Nu zal echter beschreven worden waar dit fabeltje vandaan komt dat bij het volk zo diepgeworteld is dat de benaming weerwolf als scheldwoord wordt gebruikt (8: 80).

Van een wetenschappelijke instelling getuigt o.m. ook het zoeken naar een verklaring voor het feit dat de reuzenzonnewijzer op het Marsveld te Rome in zijn tijd niet meer de exacte tijd aangaf:

De waarnemingen volgens deze methode kloppen al ongeveer dertig jaar niet meer, hetzij omdat de baan van de zon zelf is gaan afwijken en door bepaalde veranderingen in de hemel is gewijzigd, hetzij omdat de aarde als geheel enigszins uit haar middelpunt is verschoven, wat, naar ik hoor, ook op andere plaatsen is waargenomen. Ook kan door plaatselijke aardbevingen alleen de wijzer uit het lood zijn geraakt of is het hele gevaarte door overstromingen van de Tiber verzakt, hoewel men zegt dat de fundamenten diep genoeg in de grond zijn verzonken voor de last die erop rust (36: 73).

Wetenschappelijk is ook zijn stelling dat men voor sommige zaken beter de *ars nesciendi* beoefent:

Vele geleerden hebben geopperd dat wolken opstijgen tot een hoogte van negenhonderd stadiën (= ca 16 km). Zulke gegevens zijn onbewijsbaar en niet te controleren, maar ik moet ze opschrijven omdat ze nu eenmaal zijn opgeschreven. Er bestaat voor deze problemen maar één methode die nooit bedriegt: die van de geometrische berekening. Als iemand behoefte voelt deze zaken diepgaander na te vorsen zou hij die niet mogen afwijzen, niet om precies te meten, want dat te willen is zoveel als hersenschimmen najagen, maar om te komen tot een schatting waar het gissend verstand houvast aan heeft (2: 85).

Maar helaas niet altijd!

Het is dan ook op zijn minst eenzijdig om met verwijzing naar voorbijgestreefde kennis, Plinius een onwetenschappelijke benadering te verwijten. Al blijft het toch merkwaardig dat Plinius bepaalde informatie waarvan hij zonder veel moeite de ongegrondheid zelf had kunnen vaststellen toch als waar aanneemt. Zoals de wijze van toediening van een bepaald geneesmiddel tegen gezwollen klieren:

Deskundigen hebben mij verzekerd dat het van het grootste belang is dat een naakt, nog nuchter meisje het kompres bij de nog nuchtere patiënt oplegt, hem met de rug van haar hand aanraakt en zegt: 'Apollo zegt dat de kwaal niet erger kan worden als een naakt meisje hem blust'. Die formule moet zij driemaal uitspreken terwijl ze haar hand zo omgekeerd houdt en beiden moeten dan driemaal op de grond spuwen (26: 93).

Strikt genomen spreekt Plinius zich niet uit over de effectiviteit van deze behandeling en beroept hij zich op deskundigen. Maar terwijl hij zich gewoonlijk nogal smalend uitlaat over de praktijken waarin hij niet gelooft blijven schimpscheuten hier achterwege wat minstens de indruk wekt dat hij dit keer wel geloof hecht aan de 'deskundigen'.

Accurate beschrijvingen en waarnemingen

Als het gaat om onderwerpen waarmee Plinius vertrouwd is krijgen we meestal vrij nauwkeurige beschrijvingen. Plinius is immers niet de kamergeleerde waarvoor hij soms gehouden wordt. We citeerden in de aanhef al in extenso zijn uiteenzettingen over de nachtegalezang en de wolfspin. De *Naturalis Historia* bevat honderden voorbeelden van dergelijke nauwkeurige observaties. Een kleine selectie: de uitvoerige behandeling van de bijen en bijenteelt (**11: 11-70**), van de wijnstok en de wijnen (heel boek **14**), van de olijven en olijfteelt (**15: 1-34**). Voor deze en honderden andere onderwerpen waarvoor Plinius zich niet alleen op andere auteurs moet verlaten maar uit eigen observaties kan putten blijkt telkens weer dat we hier te maken hebben met een zeer aandachtige en nauwkeurige waarnemer met een oog voor de zelfs kleinste details. Plinius gaat er overigens prat op dat hij de plantkunde heeft gestudeerd bij een uitstekende leermeester:

Persoonlijk heb ik in ieder geval het voorrecht gehad alle planten, op een enkele uitzondering na, te kunnen bestuderen onder de wetenschappelijke leiding van Antonius Castor, die in onze tijd op dit gebied de grootste reputatie genoot. Ik mocht namelijk zijn geliefde tuin bezoeken waarin hij een groot aantal plantensoorten kweekte, ook toen hij al over de honderd jaar was zonder ooit lichamelijk ziek te zijn of door zijn leeftijd iets aan geheugen of vitaliteit te hebben ingeboet (25: 9).

Zijn uitvoerig exposé over de dolfijnen (**9: 20-24**) wordt grotendeels door het moderne onderzoek bevestigd. We beperken ons tot enkele vaststellingen van Plinius:

Ze zwemmen bijna altijd in paren en in de zomer werpen ze, na tien maanden, één, soms twee jongen De jongen groeien snel op en bereiken na tien jaar, denkt men, hun volledige lengte. Ze leven dertig jaar, wat proefondervindelijk is vastgesteld door een insnede in de staart te maken... Hij (de dolfijn) vreest de mens niet als een vreemdsoortig wezen, maar komt op de schepen af, dartelt er speels omheen, gaat er zelfs wedstrijden mee aan en haalt ze in, ook al hebben ze alle zeilen bijgezet.

Daarnaast vertelt Plinius nog tal van andere merkwaardige verhalen over dolfijnen en hun relaties met de mensen die ik hier spijtig genoeg niet in extenso kan weergeven en die veel van hun charme verliezen als ze worden samengevat (**9: 24-28**). Zie kaderstukje over synergie mensen en dolfijnen.

Maar ook voor de kleinste details heeft Plinius aandacht. Zo maakt hij melding van het vast patroon van bijenvluchten als ze op zoek gaan naar voedsel (**11: 68**) dat in de twintigste eeuw door K. Lorenz werd verklaard. Talloze Tv-documentaires hebben laten zien dat op zijn beschrijving van de wijze waarop de langoest slangen aanvalt niets valt af te dingen:

In dit gevecht houdt de mangoest zijn staart omhoog en weert de vergeefse pogingen van de slang om hem te bijten af tot hij, met zijn kop scheef toekijkend, de slang naar de keel vliegt. (8: 88).

Over de kraaien die de noten die ze niet open krijgen, laten vallen schrijft Plinius:

Kraaien eten ook ander voedsel. Als een noot te hard is voor hun snavel vliegen ze omhoog en gooien hem twee keer of nog vaker op stenen of dakpannen tot hij is gebarsten en ze hem kunnen openbreken (10,30).

Tv-documentaires hebben inmiddels getoond dat hun hedendaagse nazaten de noten laten vallen bij verkeerslichten, er de auto's over laten rijden en dan het resultaat komen ophalen als de lichten op rood staan.

De afwijkende wijze waarop duiven drinken is hem evenmin ontgaan:

Het is kenmerkend voor deze soort en voor tortelduiven, bij het drinken de kop niet achterover te buigen maar zoals vee met grote teugen te drinken (10: 105).

En ook het overzicht van de uiteenlopende manieren van lopen en vliegen van vogels getuigt van nauwkeurige observaties:

Alle andere dieren bewegen zich op een onveranderlijke, unieke en voor hun soort kenmerkende manier voort, alleen vogels verplaatsen zich op de grond en in de lucht op verschillende manieren. Sommige lopen, zoals kraaien; andere hippen, zoals mussen en merels; rennen, zoals patrijzen en houtsnippen, of gooien hun poten naar voren, zoals ooievaars en kraanvogels. Sommige spreiden hun vleugels uit en onderbreken slechts af en toe hun zweefvlucht met een enkele wiekslag; andere slaan vaker maar dan alleen met de buitenste slagpennen, weer andere slaan hun hele flank met een vleugel..... Alleen eenden en aanverwante soorten stijgen meteen loodrecht op en gaan onmiddellijk de lucht in, zelfs vanaf het water; daarom zijn dat de enige vogels die ontsnappen als ze in valkuilen zijn gevallen waarmee we op wild jagen. Gieren en zwaardere vogels in het algemeen kunnen alleen maar opvliegen na een aanloop of door zich van een hoge zitplaats omlaag te storten (10: 111-113).

Voor op zijn tijd

Plinius schrikt er niet voor terug in te gaan tegen de *communis opinio* van zijn tijd als die in strijd is met zijn wetenschappelijk inzicht. Zo is hij overtuigd van de bolvorm van de aarde. Hij wijst erop dat het volk terzake verkeerde voorstellingen heeft en poogt die door argumentatie te weerleggen:

Hier rijst een geweldige strijd tussen de wetenschap en de mening van het volk, over de theorie dat de aarde rondom bewoond wordt door mensen en dat zij met de voeten tegenover elkaar staan, dat voor allen op dezelfde manier de hemel boven hun hoofd is en op dezelfde manier van alle kanten de aarde in het midden onder hun voeten ligt. De massa vraagt zich af waarom onze tegenvoeters er niet af vallen, alsof de verklaring niet heel erg voor de hand ligt, dat zij (de tegenvoeters) zich namelijk verbaasd afvragen waarom wij er niet afvallen (2: 161).

Er volgen nog andere argumenten die we hier achterwege laten. Zelfs als hij opvattingen van gezaghebbende wetenschappers moet tegenspreken aarzelt hij niet. Hoewel ook Aristoteles van oordeel is dat de insecten geen ademhalingsstelsel hebben redeneert Plinius:

Ook zie ik niet in waarom het gemakkelijker te begrijpen zou zijn dat zulke dieren zonder te ademen kunnen leven dan dat ze zonder ademhalingsorganen kunnen ademen, iets wat we ook al bij zeedieren hebben aangetoond, ondanks dat de ademhaling wordt belemmerd door de dichtheid en diepte van het water (11: 6).

Astrologie: klinkklare onzin!

Maar zijn wetenschappelijke instelling komt wellicht nog het duidelijkst tot uiting in zijn categorieke afwijzing van de astrologie:

Andere mensen schrijven hun lotgevallen toe aan hun eigen sterrenbeeld en geboortehoroscoop. Volgens hen is eens en voorgoed voor alle mensen die ooit zullen leven het lot door god vastgelegd, voor het overige heeft hij zichzelf rust gegund. Deze opvatting begint terrein te winnen. Het ontwikkelde

en ongeletterde publiek sluit er zich met gelijke gretigheid bij aan. En ziedaar! Waarschuwingen uit bliksemschichten, voorspellingen van orakelspreuken, waarzeggingen van zieners, zelfs onbenulligheden tijdens de interpretatie der voortekenen, als iemand niest of zich verstart..... . Elk van zulke gebeurtenissen brengt de argeloze mensheid in verwarring..... (2: 23-26).

Tegen de astrologie voert Plinius aan dat de astrologen elkaar vaak tegenspreken en dat hun uitgangspunt door de feiten wordt weerlegd:

Marcus Caelius Rufus en Gaius Licinius Calvus werden op dezelfde dag geboren, op 28 mei van het jaar waarin Gaius Marius en Gnaeus Carbo voor de derde keer consul waren (82 v. Chr.); beide mannen werden redenaar, maar welk een verschil in succes! Dit overkomt dagelijks over de hele wereld mensen die zelfs op hetzelfde uur worden geboren: heren en slaven, koningen en armen komen tegelijk ter wereld (7: 165) .

Een dergelijke afwijzende houding tegenover de astrologie was in de Oudheid des te opmerkelijker omdat de astrologie in zijn tijd een wetenschappelijk statuut genoot dat in meer dan één opzicht te vergelijken is met dit van de psychoanalyse heden te dage. Romeinse keizers hadden hun hofastroloog die als adviseur fungeerde en ook de gewone bevolking raadpleegde frequent astrologen. Vergeten we niet dat astrologie tot in achttiende eeuw aan de meeste universiteiten werd gedoceerd en dat vooraanstaande astronomen als Tycho Brahe (1546-1601) en Johannes Keppler (1571-1630) in de astrologie geloofden!

DE CHARME VAN DE <i>NATURALIS HISTORIA</i>
--

Pittige anekdoten

Een van de belangrijkste redenen om de *Naturalis Historia* niet slechts incidenteel te raadplegen maar het werk van de eerste tot de laatste bladzijde te lezen is toch wel dat dit werk een onuitputtelijke schat aan historische anekdotes en gegevens bevat. Met die anekdotes wil Plinius de lectuur van zijn werk aangenamer maken voor de lezer. Plinius is er immers van overtuigd dat de te behandelen materie in se nogal saai is:

Ze (nl deze boeken en de behandelde materie) bieden geen ruimte voor schrijversgenie, dat overigens in mijn geval toch al heel middelmatig is, ze laten geen boeiende uitweidingen toe, geen redevoeringen of dialogen, geen wonderbare voorvallen of verrassende avonturen; niets wat plezierig is om te beschrijven en meeslepend om te lezen. Het is dorre stof. De natuur, dat wil zeggen het leven, wordt hier beschreven. En wel in haar triviaalste aspecten, met voor heel veel zaken boerse of uitheemse, om niet te zeggen barbaarse termen, die je niet zonder excuus kunt introduceren. Mijn weg volgt bovendien niet zo'n door andere schrijvers gebaad pad, waarlangs de geest het plezierig vindt te dwalen. Niemand bij ons heeft ditzelfde waagstuk ondernomen, niemand bij de Grieken heeft in zijn eentje al deze onderwerpen behandeld (1: 12-14).

Wat dit laatste betreft heeft Plinius gelijk: hij was de eerste (én de laatste in de Oudheid, maar dat kon hij toen uiteraard niet weten) die een dergelijke poging ondernam. Maar wat de voorspelde dorheid van de uiteenzetting betreft heeft Plinius zichzelf schromelijk onderschat want de *Naturalis Historia* is, mits men de lectuur ervan doseert, allesbehalve vervelend. Bovendien hebben de vertalers een uitstekende keuze gedaan en dorre passages achterwege gelaten. Leerkrachten die hun lessen met authentiek bronnenmateriaal willen verlevendigen zullen daarom in de *Naturalis Historia* volop hun gading vinden.

Als een waardige voorloper van Tv-documentairemaker David Attenborough is Plinius er immers in geslaagd de aandacht van de lezer vast te houden door zijn exposé te kruiden met honderden anekdotes die de charme van deze *Naturalis Historia* uitmaken en het werk, of althans grote gedeeltes ervan ook voor een doorlopende, zij het gedoseerde, lectuur geschikt maken. Plinius schudt als het ware de anekdotes uit de mouw. Die anekdotes worden niet zomaar lukraak opgedist maar houden steeds verband met de materie. Hij slaagt er bovendien in de anekdotes op een boeiende manier te vertellen en waar nodig de spanning op te drijven. Uit alles blijkt dat hij aan het vertellen van de anekdotes evenveel plezier heeft beleefd als de lezer aan het lezen ervan. Omdat de anekdotes veel van hun pittigheid verliezen als men ze samenvat, parafraseert of navertelt zullen we, voorzover de beschikbare plaatsruimte het toelaat, zoveel mogelijk Plinius zelf aan het woord laten (in de Nederlandse vertaling). Men kan zich zo meteen vergewissen van de kwaliteit van de Nederlandse vertaling.

Dierenanekdotes: een trouwe hond

Over de trouw van **honden** volgt de ene anekdote na de andere. We beperken ons tot één ervan die relatief recent was en waarvoor Plinius zijn bron vermeld:

Maar dit alles wordt overtroffen door een gebeurtenis uit onze tijd, zoals vermeld in de HANDELINGEN VAN HET ROMEINSE VOLK: tijdens het consulaat van Appius Junius en Publius Silius (28 n. Chr.) waren Titius Sabinus en zijn dienaren wegens banden met Germanicus' zoon Nero ter

dood veroordeeld, maar de hond van één van hen liet zich niet bij de kerker wegjagen en week ook niet van het lijk, dat was neergeworpen op de trap der zuchten, waar hij midden in een grote kring Romeinen in droevig gehuil uitbarstte. Toen iemand uit de menigte hem voedsel toewierp bracht hij het naar de mond van de dode. Op het moment dat het lijk in de Tiber werd geworpen sprong hij erachteraan en probeerde het boven water te houden, onder de ogen van de menigte die was toegestroomd om naar het trouwe dier te kijken (8: 145) .

Een intelligente raaf

Volgende anekdote dateert van zeven jaar later:

Laten we eveneens de raaf onze welverdiende dank betuigen, dankbaarheid die de Romeinen ook door hun verontwaardiging lieten blijken en niet alleen door hun medeleven. Tijdens de regering van Tiberius vloog een jonge raaf, die in een nest op de tempel van Castor en Pollux was uitgebroed, omlaag naar een naburige schoenmakerszaak en was vanwege die gewijde broedplaats welkom bij de eigenaar van de werkplaats. Hij leerde al snel praten en vloog elke ochtend naar het spreekgestoelte waar hij, met zijn kop naar het forum gewend, Tiberius en daarna Germanicus en Drusus Caesar bij naam groette en vervolgens de Romeinen die voorbijkwamen. Later vloog hij dan weer terug naar de winkel, bewonderd om zijn jarenlange, onafgebroken plichtsbetrachting. Uit afgunst op zijn buurman of, zoals hij wilde doen geloven, in een vlaag van woede, doodde de huurder van de schoenmakerszaak ernaast de raaf omdat deze zijn schoenen met uitwerpselen zou hebben bevuild. Dit verwekte zoveel opschudding onder het volk dat de man eerst uit de" wijk werd weggejaagd en daarna om het leven gebracht. De uitvaart van de vogel werd omgeven met talloze plechtigheden; voorafgegaan door een fluitspeler en alle denkbare soorten kransen droegen twee Ethiopiërs de rijk gedrapeerde baar op hun schouders helemaal naar de brandstapel, die was opgericht op het zogenaamde veld van Reticulus aan de rechterkant van de Via Appia bij de tweede mijlsteen.

De intelligentie van een vogel leek het Romeinse volk een voldoende gerechtvaardigde reden voor een plechtige begrafenis en de doodstraf van een Romeinse burger, in dezelfde stad waar de lijkbaar van menig vooraanstaand man door niemand begeleid werd en niemand de dood van Scipio Aemilianus had gewroken, de man die Carthago en Numantia had verwoest. Deze gebeurtenis vond plaats op 28 maart tijdens het consulaat van Marcus Servilius en Gaius Cestius (35 n. Chr.) (10: 121-124) .

Een orka zet haven van Ostia op stelten

Enkele jaren later deed zich het volgende feit divers voor:

Ook in de haven van Ostia werd een orka gezien en op bevel van keizer Claudius werd hij aangevallen. Toen deze de haven liet uitbreiden was het dier verschenen, aangelokt door een uit Gallië aangevoerde lading huiden die in het water was terechtgekomen. De orka, die zich dagenlang volvratt, had een kuil in de bodem gewoeld, maar door de golfslag was er zoveel zand opgewerveld dat hij zich met geen mogelijkheid meer kon omdraaien, en terwijl hij zijn prooi nazette die door de golven naar de kust werd gedreven, stak zijn rug hoog boven het water uit als een omgekeerde kiel. De keizer liet verschillende versperringen en netten in de havenmondspannen, rukte persoonlijk uit met zijn pretoriaanse garde en bood het Romeinse volk een schouwspel: soldaten bestookten het gevaarte met speren vanuit de

schepen waarmee ze aanvielen; een ervan zagen we zinken toen het volliiep door een waterhoos die het dier uitblies (9: 14-15) .

Historische figuren: Cleopatra en Marcus Antonius

Honderden historische figuren uit de Oudheid passeren de revue. In veel gevallen vertelt Plinius over hen een anekdote. Over Cleopatra en Marcus Antonius vinden we meerdere anekdotes waarbij Marcus Antonius de dupe is. Een eerste wordt verteld in verband met ongezonde kransen:

Tot op zekere hoogte heeft deze materie namelijk ook met de gezondheid te maken omdat sterke geuren ons vooral als we ons laten gaan tijdens een drinkgelag ongemerkt overvallen, getuige Cleopatra's boosaardige sluwheid. Toen Antonius namelijk, tijdens de voorbereidingen voor de slag bij Actium, alleen maar voorgeproefde gerechten tot zich nam omdat hij beducht was voor de attenties van de koningin, zou ze naar verluidt zijn angst belachelijk hebben gemaakt door de buitenste bloemen van een krans met gif te bestrijken en deze op zijn hoofd te zetten. Ze werden steeds vrolijker en al snel stelde ze Antonius voor dat ze de kransen zouden opdrinken. Wie zou in zo'n situatie een valstrik vrezen? Toen hij op het punt stond de afgeplukte blaadjes die in zijn beker dreven op te drinken hield ze hem met haar hand tegen en zei: 'Kijk nou toch, Marcus Antonius, ik ben degene voor wie jij, gezien je nieuwe obsessie met voorproevers, op je hoede bent. Zo moeilijk is het nu voor mij een gelegenheid of een middel te vinden, gesteld al dat ik zonder jou zou kunnen leven!' Daarna liet ze een gevangene binnenbrengen en gebood hem te drinken; hij stierf onmiddellijk (21: 12).

In een andere anekdote wordt Cleopatra's spilzucht geïllustreerd:

Er waren twee parels, de grootste die er ooit zijn geweest. Beide waren in het bezit van de laatste koningin van Egypte, Cleopatra; zij had ze geërfd van Oosterse vorsten. Terwijl Marcus Antonius zich dagelijks met exquisite gerechten liet vetmesten hoonde zij tegelijk hooghartig en met schaamteloze arrogantie, als een koninklijke courtesane, zijn luxe levensstijl en heel zijn pracht en praal. Op zijn vraag wat er aan die weelde kon worden toegevoegd, antwoordde zij dat ze tijdens één diner tien miljoen sestertiën zou verteren. Antonius wilde graag weten hoe ze dat zou doen, maar meende dat het onmogelijk was. Dus sloten ze een weddenschap af. De volgende dag, de dag waarop de beslissing zou vallen, schotelde ze Antonius een weliswaar overdadig diner voor, zodat die dag niet verloren zou zijn, maar het was wat alledaags. Hij lachte spottend en vroeg naar de kosten. Zij verzekerde hem echter dat het een voorafje was, dat de maaltijd de afgesproken prijs zou kosten, maar dat zij in haar eentje voor tien miljoen sestertiën zou opeten. Daarop liet ze de tweede gang opdienen. Op haar bevel zetten dienaren een schaal met azijn voor haar neer, waarvan het sterke zuur parels tot slijm doet oplossen. Ze droeg op dat moment aan haar oren dat hoogst bijzondere en werkelijk unieke meesterwerk van de natuur. En terwijl Antonius zich afvroeg wat ze nu zou gaan doen, nam ze één van beide parels uit haar oor, legde deze in de azijn en toen hij was opgelost slurpte ze hem op. Op het moment dat ze de andere op dezelfde manier wilde doorslikken legde Lucius Plancus, de scheidsrechter bij deze weddenschap, zijn hand erop en verklaarde dat Antonius had verloren, een voorteken dat bewaarheid werd. Roem vergezelt de evenknie van deze parel: nadat deze koningin, winnares in zo'n belangrijke strijdvraag,

gevangen was genomen, werd de parel doormidden gesneden zodat de helft van hun diner zich nu bevindt in de oren van Venus in het Pantheon te Rome (9: 119-121).

Ook in de volgende anekdote komt Marcus Antonius er eerder bekaaid uit:

De slavenhandelaar Toranius verkocht Antonius, toen deze al tot het driemanschap behoorde, twee bijzonder mooie knapen als waren zij een tweeling, zoveel leken ze op elkaar, terwijl de ene uit Azië afkomstig was, de andere van over de Alpen. Later toen het bedrog uitkwam door de taal die de jongens spraken, schold Antonius de man woedend de huid vol, waarbij hij onder andere zijn beklag deed over de hoge prijs (hij had ze namelijk voor tweehonderdduizend sestertiën gekocht). De gewiekste slavenhandelaar antwoordde dat hij ze juist daarom zo duur had verkocht, want een gelijkenis tussen twee kinderen uit dezelfde moeder was niets bijzonders, maar de ontdekking van zo'n grote uiterlijke gelijkenis tussen kinderen van totaal verschillende volkeren was iets van onschatbare waarde. Hij oogstte daarmee op het juiste moment bij Antonius zoveel bewondering dat de man die zoveel burgers vogelvrij zou verklaren en zojuist nog tierde over het smadelijke bedrog, geen van zijn andere bezittingen meer beschouwde als een geschenk van zijn eigen fortuin (7: 56).

Beroemde schilders

Vooral in boek 35, gewijd aan de geschiedenis van de schilderkunst, is Plinius op dreef. Het boek is één opvolging van anekdotes over schilders en kunstwerken. De voorgeschotelde anekdotes zijn functioneel omdat ze de specifieke kwaliteit van kunstenaar en/of kunstwerk illustreren. Uit het rijke aanbod kiezen we er enkele die Plinius in zijn bronnen heeft aangetroffen en op een levendige wijze verder vertelt. De eerste gaat over de wedijver tussen Parrhasius en Zeuxis om de natuur zo getrouw mogelijk uit te beelden:

Toen deze (Zeuxis) voor de dag kwam met een zo geslaagde afbeelding van druiven dat vogels op het toneel kwamen afvliegen, leverde Parrhasius op zijn beurt een zo natuurgetrouwe weergave van een linnen gordijn, dat Zeuxis, opgeblazen van trots na het oordeel van de vogels, dringend verzocht nu eindelijk eens dat gordijn weg te halen en het schilderij te laten zien. Toen hij zijn vergissing had ingezien, gunde hij zijn tegenstander ruiterlijk de overwinning, beschaamd omdat hijzelf, zoals hij zei, vogels had misleid, maar Parrhasius hém, een kunstenaar! Men vertelt dat Zeuxis later nog een jongen heeft geschilderd die druiven droeg. Toen vogels daar op afvlogen, liep hij boos, maar even ruiterlijk naar het schilderij toe en zei: 'De druiven heb ik beter geschilderd dan de jongen, want als ik dat ook perfect had gedaan, zouden de vogels bang moeten zijn (35: 66).

In verband met Apelles een andere anekdote die meteen de verklaring biedt van de ook in de Oudheid voorkomende zegswijze 'Schoenmaker blijf bij je leest':

Ook exposeerde hij zijn schilderijen wanneer ze klaar waren in een galerij zodat voorbijgangers ze konden zien. Zelf verstopte hij zich dan achter het schilderij en luisterde aandachtig naar de gesignaleerde gebreken in de overtuiging dat het volk zorgvuldiger oordeelde dan hijzelf. Het verhaal gaat dat een schoenmaker kritiek had op het feit dat hij aan de binnenkant van sandalen één oogje te weinig had geschilderd. Dezelfde man maakte de volgende dag spottende opmerkingen over het been, overmoedig geworden omdat een correctie was aangebracht op grond van zijn kritiek de dag tevoren. Apelles liet daarop verontwaardigd van achter het schilderij zijn gezicht zien en verklaarde dat een

schoenmaker in zijn oordeel niet hoger moest gaan dan de sandaal, een opmerking die ook spreekwoordelijk is geworden. (35: 85).

Over dezelfde Apelles nog:

Er bestaat (of bestond) voorts een paard van zijn hand dat hij schilderde tijdens een concours. Voor de beoordeling ervan ging hij in plaats van de mensen in beroep bij de stomme viervoeters. Toen hij namelijk merkte dat zijn concurrenten het door gekonkel van hem dreigden te winnen, liet hij paarden komen en toonde hun stuk voor stuk ieders schilderijen. De dieren hinnikten alleen bij het paard van Apelles. Dit herhaalde zich daarna steeds opnieuw, zodat deze procedure een goede test voor de artistieke waarde bleek. (35: 95).

Terloops vernemen we nog dat **Action painting** een verre voorloper had in de werkwijze van Protogenes, een schilder afkomstig uit Caunos (vierde eeuw v. Chr.). Over hem vertelt Plinius o.m. dat hij er maar niet in slaagde om op een schilderij het schuim op de bek van een hijgende hond weer te geven:

Omdat het vakmanschap zo zichtbaar bleef, ontstak hij in woede en smeed ten slotte een spons tegen de plek op het schilderij die hem zo irriteerde. De spons bracht de kleuren die hij had weggeveegd weer op, exact zoals hij bij zijn moeizame pogingen had gewild. Zo schonk het toeval het schilderij natuurlijkheid! Naar verluidt volgde Nealces zijn voorbeeld en bereikte een vergelijkbaar resultaat bij de weergave van het schuim op de mond van een paard. Hij smeed zijn spons tegen een schilderij waarop hij een man schilderde die het dier in bedwang probeert te houden door met zijn mond te klakken (35: 103-104).

Ook over meer recente, Romeinse, schilders weet Plinius pittige anekdotes of bijzonderheden te vertellen zoals:

Kort voor het tijdperk van de goddelijke Augustus zou in Rome ook een zekere Arellius beroemd zijn geworden, als hij zijn kunst niet in diskrediet had gebracht door zich buitengewoon schandalig te gedragen. Elke vrouw op wie hij verliefd werd probeerde hij te paaien door een godin te schilderen, maar dan naar het evenbeeld van die geliefde. Daarom kon men uit zijn oeuvre het aantal prostituees afleiden dat hij had bezocht. Tot voor kort leefde ook nog de schilder Famulus, een waardig en serieus, maar tegelijkertijd uitbundig kunstenaar. Van zijn hand was een Minerva die de ogen van de toeschouwer met haar ogen volgde vanuit welke richting men ook naar haar keek. Hij schilderde maar enkele uren per dag, maar ook dit met grote waardigheid, want hij droeg dan altijd een toga (het Romeinse equivalent van een galakostuum), zelfs op de steiger (35: 119-120).

SCHATKAMER VOL INTERESSANTE HISTORISCHE REALIA
--

Toevallige en terloopse informatie over alles en nog wat

Vele van deze anekdotes brengen meer dan alleen maar afwisseling in het exposé; ze bevatten ook historisch relevante informatie waarvoor Plinius vaak onze enige bron is. Maar niet alle historische informatie is in anekdotes verpakt. Grasduinend in de *Naturalis Historia* stuit men op een overvloed van terloops vermelde historische feitjes. Een willekeurige greep uit de honderden gegevens die Plinius ons biedt: Mithridates sprak 22 talen (**25: 6**), Varro publiceerde een geïllustreerd boek (**35: 11**), de Romeinse senaat heeft de verdere ontginning van de mijnen in Italië verboden (**3: 138, 33: 78, 37: 202**) enz. . Hoe belangrijk papyrus was in de Romeinse samenleving blijkt uit een terloopse opmerking die Plinius maakt bij zijn uiteenzetting over de papyrusplant en de verwerking ervan tot schrijfmateriaal:

Ook bij papyrus kan een slechte groei optreden en onder keizer Tiberius is het voorgekomen dat vanwege een tekort aan papyrus senatoren werden aangewezen om de distributie te regelen, anders was het dagelijks leven een chaos geworden.(**13: 89**).

De konijnenplaag in Australië in de vorige eeuw heeft een al even nefaste voorloper gehad in de Romeinse tijd:

Deze (nl. de konijnen) zijn onvoorstelbaar vruchtbaar en veroorzaken op de Balearen hongersnood doordat ze de oogsten plunderen. Het staat vast dat de bewoners van de Balearen de goddelijke Augustus om hulp troepen hebben gevraagd om een verdere toename tegen te gaan. We mogen fretten er heel dankbaar voor zijn dat ze op konijnen jagen. Men zet ze in hun ondergrondse holen, die vele uitgangen hebben en als de konijnen er dan uit verjaagd zijn vangt men ze boven de grond (**8: 218**).

We vernemen hier terloops nog dat het Romeinse leger ook voor niet militaire taken kon opgevorderd worden. Dat was ook al gebleken uit het hoger geciteerde verhaal over de orka die in de haven van Ostia lelijk huis hield. Zo komen we ook toevallig te weten dat het onderhoud van de rioleringen te Rome in aanbesteding werd gegeven. Als hij tekeer gaat tegen het overmatige gebruik van marmer herinnert Plinius zijn lezers eraan dat Marcus Aemilius Scaurus (stiefzoon van Sulla) het atrium van zijn huis op de Palatijn had verfraaid met marmeren zuilen van achtendertig voet hoog en, gaat Plinius verder:

dit gebeurde niet heimelijk of zonder dat iemand het merkte. De man die de riolering had gepacht dwong Scaurus een borgsom te betalen voor eventuele schade, toen de zuilen de Palatijn op geslept werden (**36: 6**).

De lijst van relevante sociaal-economische informatie is te lang om hier op te nemen. We beperken ons tot een beperkte keuze met betrekking tot de sociaal-economische positie van keizerlijke vrijgelatenen. Zo vernemen we dat een vrijgelatene van een particulier zich laat opnemen onder de vrijgelatenen van Claudius *met het oog op een machtige positie* (**12: 12**), dat een vrijgelatene van Nero te Antium gladiatorenspelen organiseerde en bij die gelegenheid:

liet hij, zoals bekend, de openbare zuilengalerijen vol hangen met geschilderde, levensechte portretten van alle gladiatoren en hun helpers (**35: 52**)

Dat een andere vrijgelatene van Nero een importzaak had opgericht om fijn Nijlzand vanuit Egypte naar Italië te importeren (**35: 167**). Ook van de welstand van andere vrijgelatenen worden voorbeelden gegeven:

Tijdens het consulaat van Gaius Asinius Gallus en Gaius Marcius Censorinus (8 v. Chr.) verklaarde Gaius Caecilius Isidorus, vrijgelatene van Gaius Caecilius, op 27 januari in zijn testament dat hij ondanks grote verliezen in de burgeroorlog toch 4116 slaven, 3600 koppels ossen, 257.000 stuks ander vee en zestig miljoen sestertiën in baargeld zou nalaten. Hij gaf opdracht één miljoen sestertiën aan zijn begrafenis te besteden (33: 135).

Ook de her en der verspreide informatie over de keizers vormt een welkome aanvulling bij wat de antieke geschiedschrijvers en biografen zoals Tacitus en Suetonius ons over die keizers te melden hebben. Men hoeft maar in het personenregister de verwijzingen bij iedere keizer na te gaan om zich hiervan te vergewissen. In de hele *Naturalis Historia* (dus niet uitsluitend in het vertaalde gedeelte) vinden we over Augustus en Tiberius respectievelijk 163 en 87 passages waarvan er vele zijn die nergens elders aangetroffen informatie bevatten. Enkele voorbeelden. Keizer Tiberius was verzot op komkommers:

Niet één dag ging voorbij waarop hij er niet een kreeg, want zijn tuinlui rolden de verplaatsbare bedden waarin ze gekweekt werden op wielen in de zon en op winterse dagen trokken ze die weer terug in een beschutte kas van spiegelsteen (19: 64).

Als Plinius het uitgebreid over de ogen bij de mensen heeft (11: 138-150) lezen we o.m.:

Naar verluidt had keizer Tiberius als enige sterveling de eigenschap dat hij als hij 's nachts wakker werd kortstondig alles als bij helder daglicht zag waarna het donker alles weer langzaam omsloot. De goddelijke Augustus had grijsgroene ogen, net als die van paarden, en hij had meer oogwit dan andere mensen; om die reden werd hij kwaad als iemand er te aandachtig naar keek. Keizer Claudius had vlezig oogwit in zijn ooghoeken dat regelmatig bloeddorlopen was; keizer Caligula had starende ogen en Nero's ogen waren blauwgrijs en slechtiend, tenzij hij datgene wat naar hem toe werd gebracht met dichtgeknepen ogen bekeek (11: 143-144).

In dit verband nog een andere informatie elders in het werk over het gezichtvermogen van Nero. Blijkbaar droeg die bij gelegenheid een verre voorloper van de zonnebril:

Keizer Nero bekeek de gladiatorengevechten altijd in een smaragd (37: 64).

Over Claudius krijgen we nog een merkwaardige informatie die te denken geeft over de houding tegenover algemeen bewonderde kunstwerken. Bij de opsomming van de belangrijkste schilderijen van Apelles, algemeen beschouwd als belangrijkste schilder uit de Oudheid, schrijft Plinius o.m.:

in Rome zijn Castor en Pollux, samen afgebeeld met de godin Victoria en Alexander de Grote, voorts zijn afbeelding van de Oorlog met de handen op de rug gebonden en daarnaast Alexander op een zegekar. Deze twee laatstgenoemde schilderijen had de goddelijke Augustus met zijn bescheiden eenvoud op de drukst bezochte plekken van zijn forum aan de goden gewijd. De goddelijke Claudius gaf er de voorkeur aan uit beide schilderijen het gezicht van Alexander te laten wegsnijden en ze te vervangen door het portret van de goddelijke Augustus (35: 94).

Vanwege een keizer als Claudius, toch gekend om zijn antiquarische belangstelling, lijkt een dergelijke ingreep merkwaardig. Even opmerkelijk is dat ook Plinius blijkbaar geen aanstoot neemt aan dergelijke retouches aan een alom gerespecteerd kunstwerk.

Op basis van de her en der verspreide historische informatie in de *Naturalis Historia* zou men trouwens aan heel wat onderwerpen een uitvoerige studie kunnen wijden. Enkele voorbeelden: de door de Romeinen uitgestuurde expedities naar verafgelegen gebieden (Plinius vermeldt er maar liefst achtentwintig waarvoor hij in veel gevallen de enige bron is!), de te Rome aanwezige en voor het publiek tentoongestelde kunstwerken, enz. Al even informatief zijn de vele details over het dagelijkse leven en de materiële context.

Ook voor etnologen biedt de *Naturalis Historia gefundenas Fressen*. Alleen al de vele geneesmiddelen die we nu tot de volksgeneeskunde kunnen rekenen bieden meer dan voldoende stof voor een lijvige etnologische studie. Ook gebruiken en bijgelovige praktijken zowel bij de Romeinen als bij andere volkeren komen overvloedig aan bod zoals bij voorbeeld in **28: 10-29**. Sommige van deze gebruiken hebben de eeuwen doorstaan of zijn misschien universeel. Ik pik er willekeurig twee uit zoals het gezondheid toewensen aan iemand die niest of de idee dat als onze oren tuiten er over ons wordt gesproken in onze afwezigheid (**28: 23-24**). Als het gaat om gebruiken van vreemde volkeren is de informatie verstrekt door Plinius vaak onze enige bron. Vooral wanneer Plinius het heeft over streken waar hij in de loop van zijn carrière heeft verbleven (onder meer onze gebieden) is hij vaak een eersterangsbron zoals bij voorbeeld over de levenswijze van de Chauken (**16: 2-5**) of de verering van de maretak bij de Galliërs (**16: 249-251**).

Historische overzichten en gestructureerde informatie

De waarde van *Naturalis Historia* als historische bron blijft echter niet beperkt tot de informatie die hij ons terloops verstrekt of in anekdotes verwerkt. Vaak situeert Plinius zijn onderwerpen in hun historische context en biedt hij een historisch overzicht van het fenomeen zodat we over vele tientallen items een gestructureerd historisch exposé krijgen. We hadden het al over zijn overzichten van de ontwikkeling van de schilderkunst. Ook van andere kunsten zoals de beeldhouwkunst (**36: 1-53**), bronsmeedkunst (**34: 1-89**) geeft Plinius een historisch overzicht. Voor de kunstgeschiedenis van de Oudheid vormen deze historische overzichten de basis van onze kennis want de meeste besproken kunstwerken zijn verloren gegaan. Maar ook de oorsprong en de ontwikkeling van Romeinse gebruiken zoals o.m. het dragen van ringen (**33: 8-25**), het oprichten van stand- en ruitbeelden of het toekennen van allerlei kransen, en andere vormen van eerbetoon komt bij Plinius uitvoerig aan bod. Tot de vele andere items waarvoor Plinius ons uitgebreide historische informatie verstrekt behoren de magie (**30: 1**), de geneeskunde in Griekenland en te Rome (**29: 1-28**), het muntwezen (**33: 42-47**) de papyrusbereiding (**13: 68-89**) of het garum (**31: 93-94**). Bijzonder informatief zijn de gedetailleerde beschrijvingen van de mijnexploitaties zoals over de goud- (**33: 66-78**) en zilverwinning (**33: 95-98**).

PLINIUS MAIOR: EEN ENCYCLOPEDIST MET EEN UITGESPROKEN MENING

Plinius' boeiende persoonlijkheid af te lezen uit zijn *Naturalis Historia*

De lezer die zich niet beperkt tot het consulteren van zijn *Naturalis Historia* maar zich de tijd gunt om het werk (of althans datgene wat ons in deze Nederlandse vertaling wordt geboden) van begin tot einde te lezen, krijgt bovendien volop de gelegenheid om kennis te maken met een boeiende persoonlijkheid en zo het portret dat zijn neef van hem heeft geschetst (Ep. 3, 5) aan te vullen en te vervolledigen. Dat Plinius Maior niet om een krasse uitspraak verlegen is en persoonlijke opmerkingen helemaal niet schuwt moge alvast blijken uit volgende oneliners en gevatte uitspraken:

- *Zodra gezondheidsvoorschriften begrepen worden, heeft men er minder vertrouwen in (29: 17).*
- *De dokters leren van de gevaren die wij lopen en doen experimenten waarvoor wij met ons leven betalen (29: 18).*
- *Alleen een arts gaat geheel vrijuit wanneer hij een mens heeft gedood (29: 18).*
- *Als er een menigte doktoren in de buurt is wordt het speuren naar kruiden verwaarloosd (25: 16) .*
- *De meeste last ondervindt de mens van zijn maag. Het merendeel der stervelingen leeft om hem tevreden te stellen..... en niemand komt tot de vaststelling van zijn minderwaardigheid op grond van het stinkend eindproduct (26:43) .*
- *De mens is zo diep gezonken dat hij vooral sterft door wat hij eet (26: 43) .*
- *Het (drinken van anijs) bevordert de eetlust, want de genotzucht heeft dit tot een van zijn kunstgrepen gemaakt, sinds er geen zware arbeid meer bestaat om er honger van te krijgen (20: 185) .*
- *Haar mag de eer niet ontzegd worden een manier te hebben bedacht om vrouwen met behulp van kleren uit te kleden (11: 76).* (Over de uitvindster van een methode om doorzichtige kledij te vervaardigen)
- *Met zo'n gecompliceerde arbeid en vanuit een zo verafgelegen wereld proberen we te bereiken dat een dame in het openbaar doorschijnend gekleed is (6: 54).* (over de zijdeproductie en kledij in zijde)
- *Ik geneer me te moeten erkennen dat hars zijn grootste roem tegenwoordig dankt aan het epilieren van lichaamsharen bij mannen (14: 123) .*
- *Gesteld immers dat je niets meer te wensen overhebt, toch blijft zeker de angst dat je geluk opraakt, en als die angst eenmaal heeft postgevat bestaat er geen geluk meer dat compleet is (7: 130).*
- *Het is met de menselijke geest in alle opzichten zo gesteld dat alles wat aanvankelijk door de noodzaak wordt ingegeven, ten slotte uitloopt op buitensporigheden (26: 20) .*
- *.....wij beschouwen maathouden als het meest waardevolle criterium in alle zaken (18: 37) .*
- *Als het echt heerlijk is te leven, voor wie kan het heerlijk zijn te hebben geleefd? (7: 190)*
- *De grootste zegen die de natuur de mens heeft geschonken is een tijdige dood en het aantrekkelijkste aspect daaraan dat ieder hem zichzelf kan bezorgen (28: 9)*
- *Nooit eerder heeft men meer naar het leven verlangd en er minder zorg aan besteed. Wij menen dat dit de taak van anderen is Zelf gaan we in op onze lusten. (23: 15)*
- *Het land laten bebouwen door kettingslaven is het slechtste dat er bestaat, zoals alles wat wordt uitgevoerd door mensen die geen enkele hoop meer hebben. (18: 36)*
- *Als we rekening houden met onze nachtrust leeft iedereen maar de helft van zijn leven (7: 167)*

Deze uitspraken maken duidelijk dat Plinius van zijn hart geen moordkuil maakt en allesbehalve een koele kikker is die zich beperkt tot het registreren van feiten en compileren van notities. Bij herhaling kan hij zich behoorlijk opwinden en deze verontwaardiging kan hem zelfs al eens van zijn apropos afleiden zoals hij zelf eerlijk toegeeft:

De gedachte aan zo'n geldverspillende mentaliteit leidt me af en dwingt me van de voorgenomen koers af te wijken (36: 116).

Bovendien krijgen we een duidelijk inzicht in de opvattingen van Plinius Maior over een aantal belangrijke onderwerpen. In deze bijdrage gaan we nader in op de ideeën van Plinius over natuur en aarde, godsdienst, hiernamaals, ziel en mens. We belichten verder ook, zoveel mogelijk in Plinius' eigen woorden, zijn houding tegenover dokters en zijn de manier waarop hij tegen de eigen tijd aan kijkt. Ten slotte laten we Plinius aan het woord over Italië en het Romeinse volk.

PLINIUS OVER NATUUR EN AARDE

Vol bewondering en dankbaarheid voor de milde en liefdevolle Natuur

De vele jaren studie hebben zijn enthousiasme voor en over de natuur niet kunnen doven. Na al die jaren is Plinius nog niet uitgekeken op zijn studieobject en blijft hij nog steeds vol verbazing en bewondering naar de natuur kijken. Als een gedreven pedagoog en bevlogen vulgarisator wil hij dit enthousiasme en deze bewondering overdragen op de lezer. De Natuur en/of de Aarde is voor Plinius trouwens veel meer dan een voorwerp van onderzoek. Zij is een goede en de mensen gunstig gezinde moeder die het beste voor heeft met de mens en daarbij blijkt geeft van een inventieve voorzienigheid:

*Goedaardig als ze is heeft de **natuur** onschadelijke en smakelijke dieren zo vruchtbaar gemaakt. (8: 219).*

De natuur zorgt ervoor dat alles beschikbaar is wanneer men er behoefte aan geeft:

*Er is niets te vinden dat zo goed helpt tegen slangenbeten als het sap van uitgeperst essenblad drinken en daarna dit blad op de wond leggen. De liefdadigheid van de **natuur** is wonderbaarlijk: de es bloeit vóór de slangen tevoorschijn komen en laat zijn blad pas vallen als die dieren zich weer hebben verscholen (16: 64).*

Gelijkaardige opmerkingen worden geregeld herhaald:

*de doeltreffende werking van de overige planten bewijst dat de **natuur** niets zonder een of andere meer verborgen reden heeft voortgebracht (22: 1).*

Zelfs de glimwormen vormen een bewijs van de welwillendheid van de Natuur. Omdat de boeren meestal niet in staat zijn om uit de sterrenhemel af te leiden voor welke taak het moment is aangebroken, heeft ze voor een alternatief gezorgd:

*De juiste tijd om deze gewassen (nl.gierst en pluimgierst) te zaaien is wanneer de gerst rijp is geworden. Zelfs is er op dezelfde akker een gemeenschappelijk teken voor de rijping van het een en het zaaien van de andere twee: de glimwormen die 's avonds boven de velden oplichten. Een ongelooflijke mildheid van de **natuur**! Zij had al de Plejaden tot een opvallende groep aan de hemel gemaakt, maar hiermee niet tevreden heeft ze op aarde andere geschapen alsof ze ons toeroept: "Waarom zou je naar de hemel opzien, landman? Waarom de sterren zoeken, boer? De nachten geven je vermoeide lijf door een kortere slaap al niet voldoende rust meer. Let op, tussen je plantjes strooi ik voor jou bijzondere sterretjes en die laat ik je zien in de avond, wanneer je na het werk de ossen uitspant. En om te zorgen dat je er niet zomaar aan voorbij kunt lopen, trek ik je aandacht door een wonder. Zie je hoe een gloed als van vuur onder de toegevouwen vleugeltjes schuilgaat, en ze ook 's nachts licht bij zich hebben? Ik heb je planten geschonken die de uren aangeven, zelfs voor de zon hoef jij je ogen niet van de aarde af te wenden, want de zonnebloem en lupine draaien gelijk met hem rond. Waarom zou je dan nog verder omhoog blikken en de hemel zelf bestuderen? Kijk, hier vlak voor je voeten heb je Plejaden (18: 250-252).*

De Natuur heeft altijd gelijk

Het vertrouwen in de Natuur gaat bij Plinius zover dat ook daar waar een oppervlakkige benadering de indruk wekt dat de Natuur het verkeerd voor heeft, men bij nader toezien toch kan vaststellen dat de Natuur alles met de beste bedoelingen heeft geregeld:

de natuur die ons, zoals we zullen laten zien, beslist nog nooit in de steek heeft gelaten en zelfs in door ons gehate planten medicijnen heeft verwerkt, want ze heeft ook stekelige planten geneesmiddelen meegegeven. Ze heeft een aantal ruig uitzierende en pijnlijk aanvoelende planten bedacht, zodat het bijna lijkt alsof we de stem van hun maakster horen, die het hoe en waarom ervan uitlegt, om te voorkomen dat ze worden afgegraasd door vraatzuchtige viervoeters, meegegraaid door grijpgrage handen, vertrapt met onoplettende stappen of geknakt door neerstrijkende vogels. Om hun geneesmiddelen te beveiligen en ongeschonden te behouden heeft zij ze met stekels versterkt en met wapens weerbaar gemaakt. Zo is zelfs wat we in die planten haten ten behoeve van de mens uitgedacht. Wat kan men nog meer haten dan de brandnetel? Toch zit deze plant beslist vol met talloze geneesmiddelen, nog afgezien van de olie die er in Egypte uit wordt bereid (22: 15-31).

Zelfs afstotelijke dieren hebben toch nog hun nut. Na een hele reeks kwalen te hebben opgesomd die door recepten waarvoor men wandluizen nodig heeft, te verhelpen zijn, besluit Plinius:

Zo heeft de moeder van alle dingen niets zonder goede reden geschapen (29: 64).

De Natuur als kunstenaars

De Natuur niet alleen de milde weldoener aan wie de mensen alles te danken hebben maar ze is ook bijzonder kunstvaardig. De insecten vormen daar een eclatant voorbeeld van:

Nergens anders manifesteert de kunstvaardigheid van de natuur zich indrukwekkender. Het was voor haar immers geen zware opgave het meegevend materiaal tot grote of in ieder geval behoorlijk grote lichamen te bewerken. Maar wat een inzicht, wat een macht, wat een ondoorgroondelijke volmaaktheid bij deze zo kleine, zo nietige wezens! Waar heeft ze bij de mug al die zintuigen een plaats gegeven? En er zijn nog wel andere, nog kleinere dieren te noemen! Waar heeft ze bij de mug het gezichtsvermogen geplaatst? Waar heeft ze zijn smaakzin ondergebracht? Waar heeft ze zijn reukorgaan geïnstalleerd? Waar heeft ze toch dat grimmige en verhoudingsgewijs harde geluid laten, ontstaan? Met welk een precisie heeft ze zijn vleugels aangehecht, zijn poten verlengd, een lege holte als zijn buik ingericht en er een onverzadigbare dorst naar bloed, vooral menselijk bloed, aangewakkerd! Hoe vindingrijk heeft ze zijn angel aangescherpt om er de huid mee te doorboren en deze, alsof ze alle ruimte had, terwijl het nietige formaat hem onzichtbaar maakt, vakbekwaam geschapen met een tweedelig doel, zodat hij tegelijk scherp is om ermee te kunnen steken en hol om ermee te zuigen! En de tanden die ze bij de houtworm heeft ingebouwd zodat hij –het geluid bewijst het – eikenhout kan doorboren en hout tot zijn voornaamste voedsel heeft gemaakt! En dan bewonderen wij de schouders van olifanten die torens torsen, de nekken van stieren en hoe ze daar woest mee omhoog stoten, de roofzucht van tijgers en de manen van leeuwen, terwijl de natuur zich nergens vollediger manifesteert dan in de kleinste dieren. Daarom verzoek ik mijn lezers om, ondanks hun afkeer van veel insecten, wat ik erover vertel niet uit verveling af te wijzen, omdat bij het beschouwen van de natuur niets overbodig mag lijken (11: 2-4).

Enkele paragrafen verder komt Plinius andermaal woorden te kort om uiting te geven aan zijn bewondering voor de natuur uit als hij het over de **bijen** heeft:

*Zo machtig is de **natuur** dat ze om zo te zeggen uit de kleinste schaduw van een diertje iets onvergelykbaars heeft geschapen. Welke spieren en welke lichaamskracht kunnen we vergelijken met zo'n geweldige arbeidsproductie en nijverheid? Waarachtig, welke mannen kunnen we qua inzicht vergelijken met deze insecten die in ieder geval in zoverre hoger staan dat ze uitsluitend een gemeenschappelijk welzijn kennen? (11: 12)*

Moeder aarde

*Dan volgt nu de **aarde**, het enige onderdeel van de natuur waaraan wij wegens haar uitzonderlijke weldaden de vererende titel 'moeder' hebben gegeven. Zij ontvangt ons tijdens onze geboorte, voedt ons daarna en als we eenmaal op de wereld zijn gezet houdt zij ons altijd op de been. Aan het eind, nadat de hele rest van de natuur ons voorgoed heeft afgewezen, neemt zij ons op in haar schoot, en vooral dan dekt zij ons toe als een moeder., maar de aarde is zachtmoedig, weldadig, toegevend en altijd dienstbaar aan de behoeften van de stervelingen. Wat brengt zij onder dwang niet allemaal voort, wat schenkt ze uit zichzelf in overvloed, aan geuren, smaken, sappen, vormen, kleuren! Hoeveel houdt ze in leven in ons belang!(2: 154-155).*

Wanneer hij het heeft over de boetseerkunst die uit aarde kunstvoorwerpen vormt, merkt hij op:

*Dit danken we aan de onuitsprekelijke goedheid van **de aarde**, als we haar zegeningen stuk voor stuk naar waarde willen schatten (35: 158)*

De aarde heeft er zelfs voor gezorgd dat wie een einde wil maken aan zijn leven, dit op een pijnloze manier kan doen:

Men mag zelfs gerust aannemen dat zij ook gifstoffen uit mededogen met ons heeft gecreëerd, om te voorkomen dat als we genoeg hebben van het leven de honger, een manier van sterven die het meest in strijd is met de weldadigheid van de aarde, ons heel langzaam laat uitteren en wegwijnen, of dat een steile afgrond ons verminkte lijf verstrooit, of de omgekeerde straf van de strop ons kwelt, die de adem afsnijdt waarvoor we juist de uitweg zoeken, of een dood, gevonden in de diepte van de zee, ons lijk tot aas maakt bij wijze van begrafenis, of de pijniging met het zwaard ons lichaam in stukken snijdt. Ja, inderdaad uitmededogen heeft zij deze middelen voortgebracht, waarmee wij door eenvoudig iets in te nemen ons van het leven kunnen ontdoen, het lichaam ongerept met al het bloed er nog in, zonder enige inspanning, gewoon als iemand die wat drinkt voor de dorst. (2: 156)..

Geef Natuur en Aarde niet de schuld van de menselijke wandaden

Voor Plinius kan de Natuur dus niet veel verkeerd doen en waar dat er de schijn van heeft blijken het bij nader toezien de mensen te zijn die voor de ellende verantwoordelijk zijn en die schuld treffen. Na een reeks positieve toepassingen van ijzer te hebben opgesomd gaat Plinius verder:

Maar we gebruiken het ook voor oorlogen, moord- en roofpartijen, niet alleen in het handgemeen van man tot man, maar ook als gevleugeld projectiel, nu eens weggeschoten met een katapult, dan weer met de arm geslingerd, maar ook soms van veren voorzien, wat ik als de misdadigste vinding van de

*menselijke geest beschouw, want om de dood sneller bij een mens te brengen hebben we hem vleugels gegeven en ijzer leren vliegen. Laten we daarom niet de **natuur** de schuld geven. Dezelfde mildheid van de **natuur** heeft juist aan de macht van het ijzer beperkingen opgelegd door het te straffen met roest. Haar voorzienigheid heeft in de wereld niets vergankelijker gemaakt dan wat ons in onze vergankelijkheid het meest bedreigt (34: 138-141).*

Een gelijkaardig pleidooi houdt Plinius voor de Aarde:

*Het is mijn wens op deze plaats allereerst de **aarde** in bescherming te nemen en deze moeder van ons allen ter zijde te staan, al heb ik haar meteen in het begin van mijn werk verdedigd. Omdat ons onderwerp echter vanzelf ons de overtuiging doet postvatten dat zij ook schadelijke zaken voortbrengt, belasten wij haar met onze wandaden en schuiven onze schuld op haar. Zij heeft giftige stoffen voortgebracht. Maar wie behalve de mens heeft die ontdekt? Maar welk dier bestaat er, buiten de mens, dat zijn wapenen doopt in gif? Wij bestrijken onze pijlen ermee en geven aan het ijzer nog iets schadelijkers mee, wij vergiften ook rivieren en de elementen van de natuur; zelfs datgene wat onze levensadem uitmaakt wenden wij aan tot verderf. En geen enkel ander wezen dan de mens strijdt met het gif van een ander(18: 2-3).*

Respect voor de Aarde

Het steekt Plinius dan ook dat de mens niet alleen de aarde misbruikt maar zelfs haar integriteit aantast zoals bij de mijnbouw. Temeer omdat de mens zich hierbij laat leiden door pronk- en hebzucht, en dit terwijl de aarde ons al het nodige biedt op haar oppervlakte:

*Hoe dienstbaar is ze (de **aarde**) de mens niet bij al zijn luxegenoevens, bij al zijn beledigende ingrepen. We storten haar in zee, of vreten haar aan om de golven toegang te verlenen. Met water, ijzer, vuur, hout, steen en gewassen wordt zij alle uren van de dag gepijnigd, en dat alles veel meer om haar te knechten voor onze pleziertjes dan voor ons voedsel. Niettemin, wat ze te verduren heeft aan de oppervlakte en de buitenkant van haar huid, dat lijkt nog draaglijk, maar wij dringen ook door in haar ingewanden, wroetend naar de aders van goud en zilver, naar mijnen van koper en lood, ook edelstenen en bepaalde minuscule kiezels sporen we op door diepe tunnels in haar te boren (2: 157-158).*

Op deze brutale aantasting van de aarde door de mens komt Plinius nog eens terug:

Zorgvuldig doorzoeken wij op velerlei manieren het binnenste van de aarde. Op de ene plaats graaft men in de hoop op rijkdom, omdat de mensheid om goud, zilver, elektron en koper vraagt, elders gaat men uit pronkzucht op zoek naar edelstenen en kleurstoffen om wanden en balken te beschilderen, ergens anders speurt men omwille van vermetele ondernemingen naar ijzer, dat in tijden van oorlog en bloedvergieten hoger staat aangeschreven dan goud. Wij sporen hardnekkig al haar vezels na en leven bovenop plekken waar wij haar hebben uitgehold, verbaasd dat zij zo nu en dan opensplijt of begint te beven, alsof dit waarachtig niet de verontwaardiging van onze heilige moeder zou kunnen uitdrukken! Wij dalen tot in haar ingewanden af en zoeken naar schatten in het domein van de schimmen, alsof het deel van de aarde waarop we onze voetstappen zetten niet vrijgevig en vruchtbaar genoeg zou zijn. En bij dit alles is het laatste wat we navorsen of iets bruikbaar is als geneesmiddel, want voor hoeveel mensen vormt de geneeskunde een motief voor dit graafwerk? Toch biedt de aarde ons ook medicijnen

aan haar oppervlak, zoals ze ons graan verschaft, gul en onbekrompen in alles wat voor ons nuttig is. Wat zij heeft verborgen en aan het zicht heeft onttrokken en wat zich niet opeens vormt, dat is wat ons ten gronde richt, wat ons naar de onderwereld drijft, zodat onze geest zich tot ijle hoogten mag verheffen om te overdenken wanneer de eeuwenlange uitputting van de aarde zijn grenzen bereikt zal hebben en tot welke diepten onze hebzucht zal doordringen; Hoe onschuldig, hoe gelukkig, ja hoe verrukkelijk zou het leven zijn, als de mensheid slechts zou hunkeren naar wat aan het aardoppervlak wordt aangetroffen, kortom slechts naar datgene wat binnen handbereik ligt (33: 1-3).

Geen aanslag plegen op de Natuur

Bij de aanvang van het boek over de beeldhouw- en bouwkunst komt Plinius nog eens terug op de aantasting van de natuur:

*Alles wat wij in de voorgaande boeken hebben besproken kan immers beschouwd worden als geschapen ten behoeve van de mens. De bergen daarentegen schiep de **natuur** ten eigen nutte, als een soort geraamte om het inwendige van de aarde te verstevigen en om tegelijk de kracht van rivieren te beteugelen, golven te breken en haar woeligste elementen binnen de perken te houden met het hardste materiaal waaruit zij bestaat. Die bergen hakken wij nu weg en we slepen ze mee louter omwille van onze genoegens, terwijl het ooit al een wonder was wanneer iemand er overheen was geklommen. Tegenwoordig worden diezelfde Alpen weggehakt om duizend soorten marmer te winnen. Kapen worden opengelegd voor de zee, de natuur wordt vlak gemaakt. Wat als grens was geschapen om volkeren van elkaar te scheiden, voeren wij weg en we bouwen schepen om marmer te vervoeren. Laat ieder bij zichzelf te rade gaanwat voor kolossale hoeveelheden marmer hij vervoerd en versleept ziet worden en hoeveel gelukkiger het leven van velen zou zijn zonder dit alles. Stervelingen doen, of liever ondergaan deze dingen met geen ander doel en voor geen ander genoegens dan tussen bontgevekt marmer te liggen, alsof de duisternis van de nacht, die de helft van ieders leven uitmaakt, ons niet van dat plezier berooft! (36: 1-4).*

Weg met de magie!

Tegen deze achtergrond moet men ook de houding van Plinius tegenover de magie begrijpen. Het principe van de magie is dat men de Natuur (of de goden) kan dwingen door het uitvoeren van bepaalde praktijken. Dit is volgens Plinius niet de manier waarop men moet omgaan met de Natuur. De Natuur heeft immers het beste voor met de mensen. Men moet dan in overeenstemming met de Natuur handelen in plaats van tegen haar in te gaan. Daarbij komt nog dat bepaalde praktijken volgens Plinius te gek zijn om los te lopen en dat men bij de magiërs veel charlatans aantreft die er alleen op uit zijn misbruik te maken van de goedgelovigheid van de mensen.

Het dertigste boek begint met een regelrechte aanval op de magie:

In het voorafgaande deel van mijn werk heb ik al bij herhaling, overal waar onderwerp en plaats dat vereisen, de leugens van de magiërs aan de kaak gesteld en ik zal ze ook in het vervolg onthullen. Magie behoort overigens tot de weinige onderwerpen die verdienen dat er meer over gezegd wordt, al was het maar omdat deze bedrieglijkste van alle kunsten zich over de hele aarde eeuwenlang bijzonder krachtig heeft doen gelden. Niemand zal zich er over verbazen dat haar invloed zo groot is geweest, want zij

heeft in haar eentje drie andere domeinen die de menselijke geest het sterkst beheersen, omvat en in zich verenigd. Evenmin zal iemand in twijfel trekken dat magie in eerste instantie uit de geneeskunde is voortgekomen en, onder het mom de gezondheid te bevorderen, heimelijk is binnengeslopen als een meer verheven en heilige vorm ervan; en zo heeft zij haar hoogst verleidelijke en welkome beloften aangevuld met de macht van de godsdienst, waarover de mensheid ook nu nog altijd het meest in het duister tast; tenslotte heeft zij, om zich ook dit nog toe te eigenen, de leer van de astrologie er bijgevoegd. Iedereen is immers nieuwsgierig naar zijn eigen toekomst en gelooft dat hij die van de hemel het betrouwbaarst te weten kan komen. Na zo de menselijke emoties in een drievoudige boei te hebben gekluisterd, nam de magie zo'n hoge vlucht dat zij ook vandaag nog een groot deel van de volkeren in haar ban houdt en in het Oosten zelfs over de koningen der koningen (de Parthische vorsten) heerst (30: 1-2).

Daarop volgt een uitgebreide historische uiteenzetting over oorsprong, geschiedenis, verspreiding en diverse vormen van de magie waarin sarcasme de hoofdtoon voert (30: 3-18).

Toch wijst Plinius de magie blijkbaar niet helemaal af want wat verder schrijft hij:

Tegenover vierdendaagse koorts staat de klinische geneeskunde vrijwel machteloos. Daarom zal ik een aantal geneeswijzen van de magiërs noemen en wel in de eerste plaats de amuletten die ze aanbevelen... (30: 98).

Wellicht huldigt Plinius hier het principe 'Baat het niet, dan schaadt het niet'.

GODEN, HIERNAMAALS EN MENSEN

Plinius en het religieuze

Het haast grenzeloze vertrouwen in en de beate bewondering voor de Natuur neemt bij Plinius religieuze trekken aan. Hij richt zich dan ook tot de Natuur als tot een godheid en het is met een bede tot de Natuur dat hij zijn werk besluit:

*Gegroet Natuur, moeder van al het bestaande,
Gedenk dat wij, als enige onder de Romeinse burgers,
U in al Uw manifestaties hebben verheerlijkt,
En verleen ons Uw gunst.(37: 204)*

Dit brengt ons bij Plinius' voorstellingen over het religieuze. Van de traditionele religieuze voorstellingen heeft Plinius geen hoge pet op. Al helemaal in het begin van zijn werk geeft hij zijn mening terzake. Na erop te hebben gewezen dat alle leven beheerst wordt door de zon (2: 13), gaat hij verder:

*Ik denk daarom dat het een bewijs van menselijke zwakte is een afbeelding en een gestalte van god te zoeken. Wie god ook moge zijn, als hij althans een ander is dan het universum, en waar hij zich ook moge bevinden, hij is geheel en al waarneming, louter gezicht, louter gehoor, louter leven, louter ziel, geheel en al zichzelf. Geloven aan een ontelbare menigte goden, zelfs ondeugden van mensen daartoe gerekend,dat betekent terecht komen in een nog grotere dwaasheid. De broosheid en moeizaamheid van het sterfelijk bestaan heeft, rekening houdend met zijn eigen zwakte, de godheid zo in onderdelen gesplitst, zodat iedereen apart dat aspect kon vereren, waar hij het sterkst behoefte aan voelde. Daarom treffen we verschillende benamingen aan bij verschillende volkeren en ontelbare godheden bij alle. Ook de machten van de onderwereld heeft men in soorten onderscheiden en ziekten en zelfs vele rampzalige plagen, omdat wij met angst en beven verlangen die te bezweren. Geloof te hechten aan huwelijken tussen goden, zonder dat daar in al die eeuwen iemand uit geboren wordt, te geloven dat sommige goden altijd oud en grijs zijn en andere altijd jong of zelfs kind, met een donkere huidskleur, voorzien van vleugels, mank, uit een ei voortgekomen en om de dag levend en stervend, dat grenst toch wel aan kinderlijke onzin.... . **God zijn, dat is voor een sterveling: een sterveling helpen, en dit is de weg naar de eeuwige glorie.** Langs deze weg zijn de voornaamste Romeinen gegaan, langs deze weg schrijdt nu met hemelse tred, samen met zijn zonen, de grootste heerser van alle tijden, Vespasianus Augustus, die de afgematte staat te hulp komt. Het is een oeroud gebruik dank te betuigen aan verdienstelijke mannen door hun een plaats onder de goddelijke machten toe te kennen. In feite zijn de namen van andere goden net als die van de sterren die ik hierboven heb genoemd, afkomstig van mensen die verdienstelijke daden hebben verricht.....*

Doen we er goed aan te geloven, of moeten we juist betwijfelen, dat dat hoogste wezen, wat het ook moge zijn, zich bekommert om de menselijke besognes en door zo'n naargeestige en gecompliceerde taak niet wordt bezoedeld? Het is nauwelijks mogelijk te beoordelen wat van beide voor het menselijk geslacht gunstiger is, aangezien bij sommigen geen enkel ontzag voor de goden aanwezig is, terwijl het bij anderen een gênante vorm aanneemt. Die onderwerpen zich aan exotische riten,, nemen kortom geen enkele beslissing, tenzij de offers een gunstige uitslag voorspellen. Anderen liegen boven

op het Capitoel en zweren meined bij Jupiter, de god van de bliksem. De laatsten trekken profijt uit hun wandaden, de eersten worden door hun eigen religie gekweld (2: 14-21).

Na er te hebben op gewezen dat ook een godheid niet alles kan (zoals zich van het leven beroven, de stervelingen de eeuwigheid schenken of gestorvenen in het leven terugroepen besluit hij:

*hij kan - om ook met ironische argumenten onze verwantschap met god te onderstrepen – er evenmin voor zorgen dat tweemaal tien niet twintig is en veel meer in dit genre. **Zonder twijfel wordt hierdoor duidelijk gemaakt wat de macht van de natuur is, en dat dit is wat wij god noemen (2: 27) .***

Toch heeft de godsdienst zijn nut:

Toch is het in zekere zin nuttig voor de samenleving dat mensen geloven dat de goden zich om menselijke besognes bekommeren en dat bestraffing van wandaden vaak wel laat komt – god heeft het natuurlijk druk in zo'n uitgestrekt universum - maar nooit zonder effect blijft, en dat de mens niet zo sterk gelijkend op hem is geschapen om in nietswaardigheid op één lijn met de beesten te staan (2: 26)

Hiernamaals

Voor Plinius betekent de dood het definitieve einde. Denken dat er nog een leven is na de dood is een illusie ingegeven door de menselijke ijdelheid:

Er wordt verschillend gedacht over de geesten van afgestorvenen na de begrafenis. Iedereen bevindt zich na zijn laatste levensdag in dezelfde staat als vóór de eerste en na de dood hebben lichaam en ziel niet meer gevoel dan vóór de geboorte. Dezelfde ijdelheid immers strekt zich zelfs uit tot in de toekomst en verzint voor zichzelf een leven na de dood door te geloven in de onsterfelijkheid van de ziel of in reïncarnatie of door de bewoners van de onderwereld gevoel toe te kennen, de schimmen te vereren en een god te maken van wie al geen mens meer is, net alsof onze manier van ademen op enigerlei wijze zou verschillen van die van andere levende wezens, of dat er niet genoeg langer levende wezens te vinden zijn waaraan niemand een dergelijke onsterfelijkheid toelicht.

Waar bestaat de ziel eigenlijk uit? Uit welke materie? Waar schuilt haar denkvermogen? Hoe ziet, hoort of voelt ze? Hoe maakt ze van sommige zintuigen gebruik of wat is ze waard zonder deze? Waar is, ten slotte, haar verblijfplaats en hoeveel zielen of schimmen zijn er na al die eeuwen? Dit zijn kinderlijke waanideeën en verzinsels van het op onsterfelijkheid beluste mensdom. Even ijdel waren Democritus' woorden over het bewaard blijven van het menselijk lichaam en zijn belofte van wederopstanding, een man die zelf niet is opgestaan.

Wat een onzin, deze dwaasheid om te geloven dat het leven met de dood opnieuw begint! Hoe kan een mens ooit rust vinden als zijn ziel in de hemel, zijn schim in de onderwereld het bewustzijn behoudt? Werkelijk, deze heerlijke illusie vernietigt de grootste gift van de natuur, de dood, en verdubbelt het verdriet van de tot sterven gedoemde mens nog eens door gedachten aan een hiernamaals. Als het echt heerlijk is te leven, voor wie kan het dan heerlijk zijn te hebben geleefd? Hoeveel makkelijker en zekerder is het voor iedereen aan zichzelf te geloven en zich een voorstelling te maken van volkomen rust op basis van de ervaringen die we vóór onze geboorte hebben opgedaan! (7: 188-190).

De mens: niets om trots op te zijn

We konden al hoger lezen dat Plinius voor de mens niet dezelfde bewondering kan opbrengen als voor de natuur en dat hij de gaven van de natuur misbruikt en zelfs de natuur en de aarde geweld aandoet. Plinius vindt dat dergelijke kapsones van de mens misplaatst zijn en dat de mens niet te hoog van de toren moet blazen:

.....zodat te midden van dit alles slechts één ding zeker blijft: dat niets zeker is, en dat er niets ongelukkigers en niets hoogmoedigers bestaat dan de mens. De overige bezielde wezens immers maken zich alleen zorgen over hun voedsel, en daarin voorziet de welwillendheid van de natuur uit zichzelf toereikend; en wat op zich al te verkiezen valt boven alle denkbare goed: ze denken geen moment aan roem, aan geld, aan eerzucht en bovenal niet aan de dood (2: 26).

Bij herhaling benadrukt Plinius de hulpeloosheid van de mens:

Vóór alles is hij de enige van alle levende wezens die zij (nl. de Natuur) kleedt ten koste van anderen. Alleen de mens werpt ze op de dag van zijn geboorte naakt op de naakte grond om daar meteen te krijsen en te huilen. Geen enkel ander wezen, al zijn er nog zoveel, brengt ze tot tranen, en dat meteen al aan het begin van zijn leven. En dan te bedenken dat andere schepselen zich bewust zijn van hun natuurlijke gaven;maar de mens kan is zich van niets bewust: hij kan niets zonder onderricht, niet spreken, niet lopen, niet eten, kortom, hij kan van nature niets anders dan huilen! Daarom zijn er velen geweest die meenden dat het maar het beste is niet te worden geboren of zo snel mogelijk te sterven. Het leven van geen enkel schepsel is kwetsbaarder, geen enkel ander schepsel heeft een grotere begeerte naar alles, geen kent radelozer angst of heviger razernij. Tot slot leven andere dieren fatsoenlijk te midden van hun soortgenoten; We zien dat ze zich aaneensluiten en zich teweerstellen tegen andere soorten: woeste leeuwen vechten niet onderling, een slangenbeet richt zich niet tegen andere slangen en zelfs de woede van zeemonsters en vissen richt zich uitsluitend op andere soorten. Maar de mens – bij Hercules- heeft van zijn medemens het meeste leed te verduren (7: 2-5).

Elke aanleiding is goed voor Plinius om aan de hulpeloosheid van de mens te herinneren. Zo merkt hij, na een aantal oorzaken van miskramen te hebben opgesomd, op:

Medelijden en zelfs schaamte voelt men als men bedenkt hoe onbeduidend de oorsprong van de hoogmoedigste van alle levende wezens is, omdat de geur van uitgedoofde lampen vaak al tot een miskraam leidt (7: 43).

En dan volgt een regelrechte tirade:

Jij die vertrouwt op je lichaamskracht, jij die de gaven van de fortuin met beide handen grijpt en jezelf niet als haar pleegkind beschouwt maar als haar eigen kind, jij die heerszuchtig bent, jij die jezelf een god waant, opgeblazen als je bent door een meevaller – zo eenvoudig had je kunnen het leven verliezen!

Het leven: geen pretje

Plinius besluit zijn tirade met de bedenking:

Stellig zal iemand die altijd de menselijke kwetsbaarheid in gedachten houdt het leven op de juiste waarde schatten (7: 43-44).

In dezelfde zin schrijft hij elders:

Wie erover nadenkt wordt ongetwijfeld vervuld van mededogen met het menselijk lot. Behalve toevalligheden en ongelukken en wat ieder uur aan onbekends voor ons in petto heeft, hangen elke sterveling duizenden ziektes boven het hoofd (25,22-23).

Voor slechts weinigen is het geluk weggelegd en zelfs als men dit bereikt is het van korte duur:

Als we een waarheidsgetrouw oordeel willen vellen en een beslissing nemen zonder acht te slaan op elk ijdel streven naar succes, dan is geen enkele sterveling gelukkig. Ruimhartig behandeld en welwillend bejegend door de fortuin wordt hij die met recht niet ongelukkig genoemd kan worden. (7: 130)

Een meevaller is dat het leven maar kort is. De ouderdom brengt immers niets dan ongemak:

Ontegenzeggelijk is dit (nl het leven) een ongewis en broos geschenk van de natuur, hoeveel of hoe weinig we ook krijgen toebedeeld, maar karig en kort is het zelfs bij mensen die er het rijkst mee zijn bedeeld, met name wanneer we naar de eeuwigheid kijken. Als we rekening houden met onze nachtrust leeft iedereen maar de helft van zijn leven, terwijl een even groot deel opgaat aan een toestand die op dood lijkt of een kwellend is wanneer men de slaap niet kan vatten. De onnozele kinderjaren worden evenmin in de berekening betrokken noch onze oude dag, tot straf van wie dan nog leeft; zoveel verschillende gevaren, zoveel ziektes, zoveel angsten, zoveel zorgen, zo vaak roept men dan om de dood dat geen enkele wens vaker voorkomt. En toch heeft de natuur de mensen niets beters gegeven dan deze korte levensduur. De zintuigen verzwakken, de ledematen verstijven, ons gezichtsvermogen, gehoor, loopvermogen, zelfs onze tanden en spijsvertering sterven nog eerder af dan wijzelf; niettemin wordt deze tijd tot het leven gerekend. (7: 167-168).

Gelukkig kunnen we er zelf een einde aan maken

Ik ben in elk geval van mening dat men niet zo aan het leven mag hechten dat het tot iedere prijs gerecht moet worden. Wie je ook bent, je zult niettemin sterven ook na een onbetamelijk en goddeloos leven. Laat daarom ieder het volgende maar als voornaamste geneesmiddel voor zijn ziel beschouwen: de grootste zegen die de natuur de mens heeft geschonken is een tijdige dood en het aantrekkelijkste aspect daaraan dat ieder hem zichzelf kan bezorgen (28: 9).

Elders bestempelt hij deze mogelijkheid als een goddelijk geschenk:

Hij (nl. een god) kan zich namelijk, gesteld dat hij dat zou willen, niet van het leven beroven, wat hij aan de mens als het mooiste geschenk heeft gegeven bij alle ellenden van het bestaan. (2: 27).

We lazen hoger reeds dat Plinius het als een weldaad van de aarde beschouwt dat zij ook gifstoffen voortbrengt waarmee de mens op een pijnloze wijze een einde aan zijn leven kan maken. (2: 156)

PLINIUS ALS CRITICUS VAN ZIJN TIJD

Volgens Plinius gaat het met de Romeinse samenleving de verkeerde kant op. Als hij het over het verleden heeft dan is dat meestal om die te stellen tegenover de decadentie waarvan hij getuige is. Hier ontpopt hij zich als een *laudator temporis acti* die tot zijn grote spijt en ergernis moet vaststellen dat de zeden zich in de slechte richting ontwikkelen. Het is duidelijk dat dit geen hypocriete pose is van een fatsoensrakker die zichzelf een brevet van goede zeden wil toekennen maar een uiting van oprechte verontwaardiging. Het is de verontwaardiging van de Romein uit Noord-Italië die zich afzet tegen de zeden van de geblaseerde en schatrijke elite in de hoofdstad. In dit opzicht is hij een geestesverwant van die andere provinciaal (hier niet in de betekenis van afkomstig uit de provincie, maar van buiten de Urbs=Rome) Vespasianus die ook eerder aan de zuinige kant was. Wat hem het meest stoort is de verspil- en weeldezucht waarvan de elite blijkt geeft en die in de plaats zijn gekomen van de vroegere spreekwoordelijke soberheid. Waar ook maar de minste aanleiding toe bestaat haalt hij concrete voorbeelden van deze mentaliteit aan. Deze nefaste evolutie heeft zich reeds ingezet in de laatste eeuw van de republiek.

Boeken 18 en 19 (slechts zeer gedeeltelijk geëxcerpeerd in de Nederlandse vertaling) vormen een traktaat over het landbouwbedrijf. Vooral in de beschrijving van hoe het er vroeger in de landbouw aan toe ging grijpt hij volop de kans om de sobere levenswijze en de werkwijze van de vorige generaties te plaatsen tegenover de huidige decadentie. Met instemming vertelt hij de anekdote over Gaius Furius Chresimus die in het begin van de tweede eeuw v. Chr. moet gesitueerd worden:

Omdat Gaius Furius Chresimus, uit slavernij vrijgelaten, op zijn uitgesproken kleine akkertje veel royalere opbrengsten bereikte dan zijn burens op hun enorme landerijen, leidde grote afgunst tot verdachtmakingen, dat hij namelijk de vruchten van anderen door toverkunsten naar zijn landje lokte. Hij werd bijgevolg door curulische ediel Spurius Albinus voor een vastgestelde termijn gedagvaard. Omdat hij vreesde veroordeeld te worden, reed hij op de dag dat het kiesdistrict daarover zijn stem diende uit te brengen, zijn complete boerenuitrusting naar het forum en bracht zijn personeel mee, gezond en volgens Piso welverzorgd en goedgekleed, zijn uitmuntend gesmede ijzeren gereedschap, zware houwelen, loodzware ploegscharen, weldoorvoede ossen. Daarop zei hij: 'Mijn tovermiddelen, burgers, dat zijn deze, en wat ik U niet kan alten zien of naar het forum brengen, dat is mijn arbeid bij lamplicht, mijn nachtwaken en mijn zweet.' Hij werd unaniem vrijgesproken. Inderdaad, landbouw berust op inspanning, niet op investering, en daarom zeiden onze voorouders: het vruchtbaarste op het veld is het oog van de meester. (18, 41-43)

Aan de klaagmuur over de weelde- en spilzucht

Tallos zijn de passages waarin de huidige decadentie tegenover de goede oude tijd wordt geplaatst. Men heeft vastgesteld dat in de hele *Naturalis Historia* Plinius maar liefst in zestig passages de *luxuria* (hebzucht, buitensporig gedrag) hekelt. Uit deze overvloed enkele voorbeelden:

- *Maar tegenwoordig kost een kok evenveel als drie paarden en een vis evenveel als drie koks, en bijna geen sterveling wordt nu hoger aangeslagen dan de slaaf die het fortuin van zijn meester er het deskundigst doorjaagt (9: 67).*

- *Maar waarom deze details vermelden wanneer het verval der zeden en de spijzucht nergens sterker worden bepaald dan door velerlei schaaldieren? Ongetwijfeld is van heel de natuur de zee verreweg het schadelijkst voor de maag en wel op talloze manieren, met talloze gerechten, talloze vislekkernijen, waarvan de prijs bepaald wordt door de risico's bij het vangen. Maar wat stelt dit voor in vergelijking met purper, purperslakken en parels? Het was natuurlijk nog niet genoeg de zeeën in onze kelen weg te stouwen, ze moesten beslist ook door vrouwen, en evenzeer door mannen, worden gedragen aan handen, oren, hoofd en het hele lichaam. Het is ons niet genoeg ten koste van gevaren te eten als we ons ook niet ten koste van gevaren kunnen kleden, ja de dingen die ten koste van mensenlevens gezocht worden geven ons het meeste plezier wanneer we ze over ons hele lichaam dragen (9: 104-105).*

Plinius aarzelt niet man en paard te noemen en concrete voorbeelden te geven. Zo moet o.m. Marcus Aemilius Scaurus (ediel in 58 v.Chr.) het bij herhaling ontgelden (8: 64, 96; 9: 11; 34: 36; 36: 5-7; 50: 113-116, 189; 37: 11). Maar Plinius haalt ook voorbeelden aan die hij zelf heeft meegemaakt:

Ik heb Lollia Paulina gezien, de vrouw van keizer Caligula, behangen met smaragden en parels die om en om aaneengeregen om haar hele hoofd, haar, oren, hals en vingers schitterden; alles bij elkaar opgeteld ten bedrage van veertig miljoen sestertiën, en dat niet eens om een belangrijke of plechtige viering luister bij te zetten maar ter gelegenheid van een doodgewoon verlovingsmaal. Ze was meteen bereid met rekeningen te bewijzen dat ze haar eigendom waren. Het waren niet eens geschenken van een vrijgeveige keizer maar de rijkdom kwam van haar grootvader, dat wil zeggen was bemachtigd in geplunderde provincies. Dit was het resultaat van die plunderingen! Dit was de reden waarom Marcus Lollius, in opspraak geraakt door geschenken aan te nemen van alle koningen in het oosten, vergif dronk nadat Caius Caesar, Augustus' zoon, zijn vriendschap met hem had opgezegd: dat zijn kleindochter, omhangen met veertig miljoen sestertiën, zich in het licht van fakkels kon laten bekijken (9: 117).

Kwalijke gevolgen van de slavernij

Tot de kwalen van zijn tijd rekent Plinius ook de intense manier waarop men van slaven gebruik maakt. De Romeinen zijn te afhankelijk geworden van de slaven met alle kwalijke gevolgen vandien. Schamper merkt hij in dit verband op:

We wandelen met behulp van andermans voeten, we lezen met andermans ogen, we groeten vertrouwend op andermans geheugen en blijven in leven door andermans inspanningen (29: 19).

In de landbouw heeft de slavenarbeid het rendement naar omlaag gehaald:

Maar tegenwoordig wordt diezelfde arbeid op het land verricht door geketende voeten, veroordeelde handen en gebrandmerkte gezichten. Toch is de aarde, die onze moeder heet en naar men zegt wordt vereerd door een goede verzorging, niet zo ongevoelig dat men ervan uit mag gaan dat zij het gelaten en zonder verontwaardiging over haar kant laat gaan, dat hierdoor juist deze eer haar wordt ontnomen. En dan staan wij verbaasd dat we met dwangarbeiders niet dezelfde opbrengst bereiken die opperbevelhebbers verkregen (18: 21).

Enkele paragrafen verder komt hij hierop terug:

Het land laten bebouwen door kettingslaven is het slechtste dat er bestaat, zoals alles wat wordt uitgevoerd door mensen die geen enkele hoop meer hebben (18: 36).

De alomtegenwoordigheid van slaven binnenshuis brengt bovendien met zich mee dat men voortdurend in eigen huis bestolen wordt en dat zegelringen waarmee men vroeger zijn bezit afstempelde en zo tegen diefstal beschermde tot niets meer dienen:

Wat voor leven hadden onze voorouders, die voor onschuld heerste er in een tijd dat nog niets verzegeld werd! Tegenwoordig worden zelfs eetwaren en drank met een ring tegen diefstal beschermd. Dit is de vooruitgang die legioenen slaven, de schare buitenlanders in ons huis teweeggebracht hebben; we moeten tegenwoordig zelfs voor onze slaven een slaaf in dienst nemen die hun naam kan noemen! Bij onze voorvaderen ging het anders toe, toen een slaaf van Marcus of van Lucius, als drager van dezelfde geslachtsnaam als zijn meester, gemeenschappelijk aan alle maaltijden van de familie deelnam, en men binnenshuis niet behoefde op te passen voor de bewoners van dat huis. Tegenwoordig halen we levensmiddelen in huis om ze te laten stelen en tegelijkertijd lieden die ze kunnen stelen. Onze sleutels verzegeld bewaren is al niet eens meer afdoende. Als we diep in slaap zijn of op ons sterfbed liggen, worden de ringen van onze vingers getrokken en dit sieraad is intussen de voornaamste zorg in ons bestaan geworden (33: 26-27).

Een scherpe pen

De oneliners die we hoger citeerden en andere citaten in deze bijdrage hebben reeds duidelijk laten zien dat Plinius af en toe scherp uit de hoek kan komen en daarbij het sarcasme niet schuwt. Al in de voorrede heeft hij een staaltje van dit sarcasme met zijn sneer naar diegenen die zijn vroegere werken over grammatica hebben bekritiseerd:

Ik hoor namelijk dat stoïcijnen, dialectici en epicureërs – van grammatici had ik niet anders verwacht – zwanger gaan van kritiek op de werkjes over de grammatica die ik heb uitgegeven en in barensnood verkeren, maar al tien jaar achter elkaar miskraam krijgen (1,28).

En Sulla die zich Felix (de gelukkige) liet noemen, kan ook al niet op veel begrip rekenen vanwege Plinius:

De enige mens tot op heden die zichzelf de bijnaam 'de Gelukkige' heeft toegekend is Lucius Sulla; hij nam deze naam natuurlijk aan omdat hij het bloed van medeburgers vergoot en zijn vaderland aanviel. Welke bewijzen van zijn geluk brachten hem daartoe? Dat hij zovele duizenden burgers vogelvrij heeft kunnen verklaren en afslachten? O, wat een perverse en voor de toekomst onheilspellende verklaring! (7,137).

Maar zijn sarcasme richt zich vooral de weeldezucht en de verspilling. Over het gebruik van parfums in het leger en het inzalven van de veldtekenen en adelaars luidt het:

Toch is het meest verbazingwekkend van alles dat deze verfijning ook zijn weg heeft weten te vinden naar de legerplaats. In elk geval worden de adelaars en de veldtekenen, met stof bedekt als ze zijn en schrikbaar met hun spitse punten, op feestdagen gezalfd. Ik wilde dat ik kon vertellen wie als eerste op dit idee is gekomen. Iedereen begrijpt natuurlijk dat onze adelaars door deze beloning zijn

omgekocht en daarom de hele bewoonde wereld hebben onderworpen. Zo'n patronaat zoeken wij voor onze gebreken, om daarmee te rechtvaardigen dat we onder onze helm reukwerk gebruiken (13,23).

De weeldezucht van Caligula en Nero die te Rome grote paleizen hadden gebouwd vergelijkt Plinius sarcastisch met de soberheid van de grote Romeinen uit het verleden:

De mannen die dit rijk zo groot hebben gemaakt hadden natuurlijk óók zo gewoon, zij die hun ploeg of hun haard verlieten om volkeren te onderwerpen en triomfen te behalen! Hun akkers namen minder ruimte in beslag dan de salons van die lieden (nl. Caligula en Nero) (36,111).

De smulpaap Lucius Lucullus die op dieet wilde gaan krijgt een sneer wegens de manier waarop hij dit wilde doen:

Lucius Lucullus stelde zichzelf hiertoe ooit onder curatele van een slaaf. Als toppunt van schande liet hij, een grijsaard en ooit triomferend veldheer, bij de uitgestalde spijzen zijn hand wegtrekken, zelfs tijdens een feestmaal op het Capitool. Hoe beschamend! Het kostte hem minder moeite een slaaf te gehoorzamen dan zichzelf. (28: 56) .

En over de mannen die de voorkeur geven aan lichte kledij merkt Plinius sarcastisch op:

Zelfs mannen schaamden er zich niet voor zulke gewaden te dragen omdat deze 's zomers zo licht zijn; zover zijn de zeden tegenwoordig afgeraakt van het dragen van een pantser dat men zelfs kledij als een last ziet (11,78).

Toch kan Plinius bij gelegenheid ook heel fijntjes uit de hoek komen. Een mooi voorbeeld daarvan vinden we in een opmerking over Agrippa (die hij overigens erg waardeert) van wie de daden blijkbaar niet altijd in overeenstemming waren met zijn woorden:

In ieder geval is van hem (M. Agrippa) een schitterende redevoering overgeleverd, goed passend bij het karakter van deze grootste aller burgers, over de noodzaak alle schilderijen en beelden publiek toegankelijk te maken, wat inderdaad de voorkeur zou verdienen boven hun verbanning naar buitenhuizen. Maar diezelfde gestrengheid in persoon kocht van de stad Cyzicus twee schilderijen, een Ajax en een Venus, voor 1.200.000 sestertiën.(35: 26) .

Die zit! Maar zijn werk zit vol van terloopse opmerkingen die van zijn spitse geest getuigen. We geven een willekeurig voorbeeld uit de honderden:

Protogenes stond bij zijn stadgenoten in laag aanzien, zoals dat meestal gaat met wat uit eigen land komt. (35: 88)

Soms zelfs in vitriool gedoopt

Wij citeerden hoger al de reactie van Plinius op zijn critici in de voorrede van zijn werk. Al zegt hij het niet uitdrukkelijk, waarschijnlijk heeft ook volgende in vitriool gedrenkte passage op hen betrekking:

Ja, is het niet waar dat ook uit de mens om zo te zeggen gifstoffen worden geboren? Zwart schiet hun tong heen en weer als die van een slang, de rotting van hun geest bederft alles waarmee hij in aanraking komt, terwijl ze op alles vitten en als gruwelijke vogels hun eigen duisternis en zelfs de rust van de nacht verstoren met hun gesteun, het enige geluid dat ze kunnen produceren, zodat ze door alleen maar ons pad te kruisen, net als dieren die onheil betekenen, ons ervan weerhouden ons werk te

doen en het leven van nut te zijn. Ze kennen geen enkel ander genoeg voor hun vervloekte ziel dan alles te haten. Toch toont de natuur ook hierin dezelfde grootheid. Hoeveel meer goede mensen heeft ze geschapen, zoals ook bij de veldvruchten. Hoeveel vruchtbaarder is ze in alles wat verblijdt en voedt! Laten we die voortbrengselen dan op hun waarde schatten en er blij mee zijn, en dat soort doornstruiken van mensen rustig laten liggen voor hun eigen brandstapel en zelf doorgaan het leven te verrijken, en wel des te standvastiger naarmate wij meer onze voldoening zoeken in inspanning dan wel in faam (18: 4-5).

LEVE DE GENEESKUNDE MAAR OPGELET VOOR DOKTERS

Geen enkele beroepscategorie krijgt het vanwege Plinius zo hard te verduren als de dokters. Niet dat Plinius iets tegen de geneeskunde heeft. Integendeel, maar liefst dertien boeken (20-32) van de zevenendertig zijn aan de geneeskunde en dan in de eerste plaats aan geneesmiddelen (planten, kruiden e.d.m.) gewijd en ook daarbuiten heeft Plinius het vaak over geneesmiddelen. De vertalers hebben zelfs uitgerekend (p. 759) dat Plinius meer dan negenhonderd middelen opsomt, bereid uit planten, mensen, dieren en mineralen, die allemaal volgens min of meer gecompliceerde receptuur tegen deze of gene kwaal werkzaam zouden zijn. Leitmotief daarbij is dat de Natuur als een milde Moeder de mens alle nodige middelen verschafft om te genezen of gezond te blijven. Het is aan de mens om deze middelen te ontdekken en daar dan een verstandig gebruik van te maken. De ware (en oude) geneeskunde doet dan ook beroep op deze inheemse planten en kruiden en Plinius ziet het als zijn taak de geneeskundige kracht van deze natuurlijke middelen te behandelen.

Dokters misprijzen de gaven van de Natuur

Wat Plinius de dokters en de nieuwe geneeskunde vooreerst kwalijk neemt is dat zij deze onmiddellijk beschikbare en efficiënte middelen misprijzen en hun toevlucht nemen tot wat hen de meeste winst oplevert. :

Het heeft de natuur behaagd dat alleen deze stoffen als geneesmiddel zouden dienen, zij zijn immers overal voorhanden, makkelijk te ontdekken en niet kostbaar, kortom alles wat ons in leven houdt. Later kwamen slimme lieden door menselijke arglist en winstbejag op het idee van die verfoeilijke winkels waar aan iedereen, tegen betaling, zijn eigen leven wordt beloofd. Dadelijk worden je allerlei onverklaarbare recepten en mengsels opgedreund. Arabië en India worden als opslagplaats van medicijnen hoog aangeslagen en voor een klein zweertje wordt een medicijn afkomstig van de Rode Zee in rekening gebracht, terwijl de allerarmsten de ware geneesmiddelen dagelijks bij hun maaltijd vinden. Als ze die uit hun moestuin zouden halen of naar een kruid of struik op zoek zouden gaan, zou geen beroep ons minder op kosten jagen (24: 4-5).

Gevolg van deze hang naar het exotische is dan ook dat:

als er een menigte doktoren in de buurt is wordt het speuren naar kruiden verwaarloosd (25: 16).

Gedreven door winstbejag

Ook hier heeft winstbejag dus een nefaste rol gespeeld. Dokters maken als charlatans misbruik van de onwetendheid en goedgelovigheid van de mens en zijn er alleen op uit zoveel mogelijk geld te verdienen. Deze

mentaliteit is Plinius een doorn in het oog en met nauwelijks verholen ergernis somt hij een aantal dokters op die immense fortuinen hebben bijeengegaard:

In dienst van de staat genoten zij een jaarlijks inkomen van 250.000 sestertiën. Quintus Stertinus rekende het zich tot een verdiens-te tegenover de keizers dat hij genoeg had genomen met 500.000 sestertiën per jaar; op zijn vingers de huizen natellend toonde hij aan dat hij in zijn stadspraktijk 600.000 sestertiën had verdiend. Zijn broer werd door Claudius verwend met hetzelfde salaris. Hun beider fortuin, hoewel aanzienlijk geslonken door bouwkosten voor de verfraaiing van Neapolis, bezorgde hun erfgenaam een vermogen van dertig miljoen sestertiën, een bedrag dat in dezelfde tijd alleen Arruntius bezat (29: 7-8).

Crinas van Massilia was al evenmin een sukkelaar:

Niet lang geleden liet hij tien miljoen sestertiën na, nadat hij een even groot bedrag had besteed aan de bouw van de muren in zijn vaderstad en andere versterkte steden.

Wat verder schrijft hij weliswaar:

Ik wil zelfs niet de hebzucht aan de kaak stellen, hun inhalig gesjacher in situaties waarin het om leven of dood gaat, hun tarieven voor het stillen van de pijn, het handgeld dat we hun betalen voor onze dood of hun ondoorgrondelijke voorschriften (29: 21).

Maar dit belet Plinius niet te vervolgen:

Het is bekend dat de eerder genoemde Charmis één patiënt uit de provincie voor 200.000 sestertiën in behandeling heeft genomen en dat de wondspecialist Alcon, door keizer Claudius tot een boete van tien miljoen sestertiën veroordeeld, tijdens zijn ballingschap in Gallië en na zijn terugroeping binnen enkele jaren tenminste hetzelfde bedrag heeft terugverdiend (29: 22).

Om dan (sarcastisch?) te besluiten:

Ook deze uitwassen moeten we maar aan individuen toeschrijven. We moeten zelfs niet het uitschot van de doktersschare en hun gebrek aan kennis verantwoordelijk stellen, hun ongecontroleerd en buitenissig gebruik van heet water bij ziektes, hun dictatoriaal vastenregime, opgelegd aan patiënten die van dezelfde dokters meerdere malen per dag voedsel krijgen opgedrongen wanneer ze dreigen te bezwijken, daarbij hun ontelbare manieren om terug te krabbelen (29: 23).

Obsessionele nieuwlichters

De voortdurende obsessionele nieuwlichterij van de dokters vindt Plinius maar niets. Dit is pure volksverlakkerij en hij komt woorden te kort om die aan de kaak te stellen. Zijn historisch overzicht van de geneeskunde begint al meteen met het verwijt van nieuwlichterij:

Maar waarschijnlijk rijst bij eenieder die zich ermee bezig houdt de vraag hoe het toch mogelijk is dat geneesmiddelen die al beschikbaar waren en effectief bleken, bij de uitoefening van de geneeskunde in onbruik zijn geraakt en dringt zich onmiddellijk de gedachte op hoe verbazingwekkend en schandelijk het is dat deze tak van wetenschap als geen andere aan mode onderhevig is geweest en ook nu nog maar al te vaak wijzigingen ondergaat, hoewel er geen is die zoveel vruchten afwerpt (29: 2).

Daarop volgt dan een schematisch overzicht van de historische ontwikkeling van de geneeskunde waarin hij een vast patroon ontdekt, namelijk dat iedere dokter met iets nieuws voor de dag wil komen:

Deze richtingen (de empiristen op Sicilië) waren het onderling oneens en Herophilus verwierp ze allemaal. Daarna liep ook deze school leeg, omdat haar aanhangers wetenschappelijk geschoold moesten zijn.De leer waarvan, zoals ik al aangaf, Asclepiades later de grondlegger werd onderging eveneens veranderingen. Zijn leerling was Themision. Aanvankelijk onderschreef hij de uitgangspunten van zijn leermeester, maar naarmate hij ouder werd veranderde ook hij van inzicht. Op zijn beurt corrigeerde Antonius Musa hem weer;..... Thessalus, die korte metten maakte met alle heersende opvattingen en als een bezetene tekeering tegen alle artsen uit heden en verleden.. Deze mannen bepaalden ons lot, toen Charmis, ook afkomstig uit Massilia, de burgerij plotseling overviel. Hij verketterde niet alleen alle dokters vóór hem, maar verwierp ook hete baden en kreeg de mensen zover dat zij zich in koud water wasten, zelfs hartje winter. Hij besluit deze historiek met de verzuchting: Er bestaat geen twijfel over dat al die lieden in hun jacht naar roem door de introductie van een of andere nieuwigheid, regelrecht met ons leven sjacheren. Vandaar die rampzalige gesprekken rond het ziekbed, waar niemand zich neerlegt bij de mening van een collega om niet de status van de andere te verhogen. Vandaar die treurige inscriptie op grafmonumenten: 'De schare dokters werd mijn dood'. De geneeskunde verandert dagelijks en wordt steeds weer in een nieuw jasje gestoken (29: 5-11 passim) . Ook elders in zijn werk laat hij geen gelegenheid onbenut om te sneren naar de nieuwlichterij: Dit was ook weer zo'n exotische kunstgreep en een idee van dokters die altijd door een of andere nieuwigheid de aandacht op zich willen trekken (14: 143).

Pedante praatjesmakers

Behalve hun winstbejag en obsessievolle nieuwlichterij neemt Plinius hen ook nog hun geleerddoenerij kwalijk. Daarmee leiden ze veel mensen om de tuin maar op Plinius maken ze daarmee niet de minste indruk:

We worden voortgejaagd door het loos geblaas van de knappe koppen uit Griekenland en het is duidelijk dat zodra iemand van die lieden over de gave van het woord beschikt, hij bij ons onmiddellijk heer over leven en dood wordt, alsof niet duizenden volkeren zonder artsen leven en toch niet zonder artsenijen...(29: 11). En verder: Sterker nog, alleen wie zich bij de uitoefening van dit beroep in het Grieks uit, geniet enig gezag, zelfs in de ogen van mensen die van niets weten en die talen niet kennen. Zodra gezondheidsvoorschriften begrepen worden, heeft men er minder vertrouwen in. Daarom, bij Hercules, gebeurt het alleen in dit vak dat de eerste de beste die zich voor dokter uitgeeft, onmiddellijk wordt geloofd, hoewel geen enkele leugen grotere risico's met zich meebrengt. Toch negeren wij dit gevaar, zozeer laat ieder van ons zich bedwelmen door de verleiding van de hoop. Er bestaat bovendien geen enkele wet die incompetentie met fatale afloop kan bestraffen en er is geen voorbeeld bekend van genoegdoening (= schadeloosstelling). De dokters leren van de gevaren die wij lopen en doen experimenten waarvoor wij met ons leven betalen. Alleen een arts gaat geheel vrijuit wanneer hij een mens heeft gedood. Ja, het wordt zijn slachtoffer aangerekend en diens gebrek aan zelfbeheersing krijgt de schuld.

Zijn eindoordeel over het doktersgilde ligt er dan ook om:

Welk ambacht is immers vruchtbaarder in vergiftigingen of uit welke bron komt meer erfenisjagerij voort? Om maar niet te spreken van overspel in de paleizen van de keizers, zoals in het geval van

Eudemus met Livia, de vrouw van Drusus Caesar en van Valens met de keizerin die heb genoemd (Messalina) (29,17-20 passim).

En dan zijn het ook nog meestal Grieken!

Bijkomend bezwarend element voor Plinius is dat de meeste dokters Grieken zijn. De houding van Plinius tegenover de Grieken in het algemeen is nogal ambivalent. Enerzijds heeft hij de grootste bewondering voor de prestaties van de Griekse cultuur maar anderzijds vindt hij zoals vele Romeinen van zijn tijd de gewone Grieken maar praatjes- en druktemakers met veel kapsones door wie de Romeinen zich al teveel laten beetnemen. Met instemming citeert hij dan ook bij herhaling Cato, die om nog andere redenen zijn idool is en die hij met bewondering 'het orakel' noemt, waar die zich minachtend over de Grieken uit laat. Telkens hij daartoe de gelegenheid ziet krijgen de Grieken een veeg uit de pan. Als hij het over weerwolfverhalen heeft:

Het is verbazingwekkend hoe ver Griekse goedgelovigheid gaat: geen leugen zo schaamteloos of er is wel iemand die hem bevestigd (8: 82).

Gaat het over olijfolie om het lichaam in te smeren:

De Grieken, die vaders van alle ondeugden, hebben het gebruik ervan als luxeartikel in zwang gebracht door onbepert olie beschikbaar te stellen in hun sportscholen (15: 19).

Bij het gebruik van barnsteen als sieraad merkt hij op:

Dit biedt een goede gelegenheid om de ijdelheid van de Grieken aan het licht te brengen. Ik hoop dat de lezers dit met geduld willen verduren, want voor het leven is het ook belangrijk te weten dat niet alles wat zij naar voren hebben gebracht onze bewondering verdient.

En dan gaat Plinius enkele bladzijden door met een aantal feitelijke vergissingen die hij bij Griekse auteurs heeft aangetroffen (37: 31-41). Geen wonder dat hij, als hij het over de positie van de Griekse dokters heeft, sneert:

Wij onderwerpen ons aan buitenlanders (de Grieken worden bedoeld) en in één ambacht (nl geneeskunde) overheersen zij zelfs hun heersers (24: 5).

We besluiten dit onderdeel over de houding van Plinius tegenover de dokters met een uitvoeriger passage waarin de auteur een duidelijk staaltje van zijn sarcasme biedt:

DOKTER OF CHARLATAN?

ASCLEPIADES INTRODUCEERT DE 'NIEUWE' GENEESKUNDE TE ROME

Toch bleef de traditionele geneeskunde hardnekkig voortbestaan en ze eiste de aanzienlijke restanten van een eens algemeen erkend vakmanschap voor zich op totdat Asclepiades, leraar in de welsprekendheid ten tijde van Pompeius Magnus, maar niet tevreden met de verdiensten in dat beroep en talentrijk genoeg voor iets anders dan het Forum, plotseling op de geneeskunde overstapte. Het was onvermijdelijk dat een man die zich daarmee nooit eerder had beziggehouden en van geneesmiddelen niet de kennis bezat die men zich alleen door scherpe blik en ervaring kan eigen maken, alles overboord zette en zijn patiënten met zijn meeslepende, dagelijks beoefende retoriek wist te verleiden..... Hij verklaarde zich uitdrukkelijk voorstander van vijf algemeen therapeutische principes: onthouding van voedsel, in andere situaties onthouding van wijn, massage, wandelen en uitstapjes in de buitenlucht. Omdat iedereen inzag dat men deze aanpak zonder hulp van anderen kon realiseren en sympathiseerde

met de gedachte dat wat het eenvoudigst was, ook waar moest zijn, wist Asclepiades bijna de hele mensheid voor zijn denkbeelden te winnen, alsof hij vanuit de hemel omlaag was gezonden.....Hij bedacht ook nog andere aantrekkelijke therapieën. Hij hing bijvoorbeeld de bedden op om door de schommelbeweging ziektes draaglijker te maken of de slaap te bevorderen. In andere gevallen verordonneerde hij baden omdat mensen daar nu eenmaal buitengewoon op gesteld zijn en bedacht nog veel andere geneeswijzen die aangenaam klinken en prettig zijn. Hij verwierf zich hiermee groot gezag. Zijn reputatie groeide navenant toen hij de lijkstoet van een onbekende tegenkwam, de man van de brandstapel liet halen en diens leven redde. Laat niemand dus denken dat zo'n grote omwenteling in de geneeskunde zich voltrok op lichtvaardige gronden. Ik kan mij er alleen boos over maken dat één man, behorend tot een zeer lichtzinnig volk en aanvankelijk zonder enig vermogen, met geen ander doel dan zich te verrijken plotseling gezondheidsvoorschriften aan de mensheid ging geven, voorschriften die overigens door velen later weer werden verworpen. De vele al te beangstigende en hardhandige elementen in de oude geneeskunde werkten in Asclepiades' voordeel.

.....

Asclepiades ondervond bovenal een steun in de rug van bijgelovige bakerpraatjes die zoveel invloed kregen dat zij het vertrouwen in de werking van alle kruiden teniet deden.

Plinius somt vervolgens enkele van deze geneesmiddelen met een wonderbare uitwerking op en toont het belachelijke ervan aan. Hij besluit dan als volgt:

*Dat de lichtgelovigheid van onze voorouders, die toch zijn oorsprong vond in kerngezonde uitgangspunten, zulke proporties heeft aangenomen, zou werkelijk tot verbazing leiden, als de menselijke geest ook maar enigszins maat zou weten te houden en ik niet op het punt stond op de geëigende plaats aan te tonen dat deze, door Asclepiades bedachte geneeskunde zelfs de onzin van de magiërs heeft overtroffen. **Het is met de menselijke geest in alle opzichten zo gesteld dat alles wat aanvankelijk door de noodzaak wordt ingegeven, ten slotte uitloopt op buitensporigheden. (26: 12-20, passim)***

MIJN LAND, SCHOON LAND

Bella Italia!

Plinius doet niet de minste moeite om zijn enthousiasme voor Italië en het Romeinse volk te verbergen. Wanneer hij in het derde boek naast de andere geografische streken ook Italië behandelt, verontschuldigt hij zich bij de lezer dat hij op deze plaats aan Italië niet meer aandacht kan besteden:

Ik realiseer me heel goed dat men het terecht voor een uiting van ondankbaarheid en nonchalance kan houden als op deze manier, zo terloops en in het voorbijgaan, gesproken zou worden over het land dat van alle landen de pupil is en tegelijk de moeder, dat door de wil der goden is uitgekozen om de hemel zelf meer glans te geven, om verbrokkelde rijken te verenigen, leefgewoonten bij te schaven en de ongelijke en onontwikkelde talen van zoveel volkeren door het gebruik van een gemeenschappelijke taal tot elkaar en tot onderling verkeer te brengen, om aan de mensen beschaving te geven en in één woord voor alle volken op de hele aardbol het enige vaderland te worden. Maar wat moet ik doen? De wijd verbreide reputatie van al die plaatsen – wie zou ze zelfs maar even kunnen aanstippen? – de grote roem van elk feit en elk volk afzonderlijk, laten mij geen andere mogelijkheid.

Neem alleen al de stad Rome in dit geheel, als een gezicht dat niet minder verdient dan zo'n sierlijke hals, wat voor boekwerk zou eigenlijk toereikend zijn om die te beschrijven? Hoe recht doen aan niets anders dan de kust van Campanië, met zijn zegenrijke, hemelse lieflijkheid, die duidelijk bewijst dat de natuur er vreugde in heeft gevonden op deze ene plaats een meesterwerk te verrichten? Daarbij komt nog heel die levenwekkende gezondheid het hele jaar door, dat heerlijk milde klimaat, zulke vruchtbare velden, zonovergoten heuvels, veilige bergwouden, schaduwrijke bossen, met hun rijkdom aan boomsoorten, zoveel briesjes uit de bergen, de grote vruchtbaarheid in granen, wijnstokken en olijfbomen, de veelgeprezen vachten van zijn schapen, de machtige nekken van zijn stieren, de talrijke meren, de overvloed van zoveel rivieren en bronnen die het land tot in elke hoek bevloeien, zoveel zeeën en havens, en de aarde die naar alle kanten haar schoot opent voor de handel en als het ware om der mensheid te helpen zelf gretig vooruitsnelt de zeeën in. Ik maak geen melding van de geestelijke kwaliteiten, de beschaafde leefwijze, de grote persoonlijkheden, noch van de volksstammen die Italië door zijn taal en gewapenderhand heeft overwonnen (3: 39-42).

In de slotzin van het derde boek voegt hij daar nog aan toe:

In rijkdom aan alle soorten delfstoffen doet het voor geen enkel ander land onder. Maar de exploitatie van mijnen is ons ontzegd door een oeroud besluit van de vroede vaders, die geboden dat men van Italië diende af te blijven. (3: 138)

Is een mooiere tekst denkbaar voor een reisfolder over Italië? Op het einde van zijn werk doet Plinius de oefening nog eens over:

Nu wij immers alle werken der natuur hebben behandeld, is het moment gekomen om in zekere zin een klassering aan te brengen in de producten zelf en in de landen. Welnu, op de gehele aarde, zo ver als het gewelf van de hemel zich uitspannt, is geen land zo fraai gesierd met alle zaken die terecht de hoogste rang in de natuur innemen, als Italië, de heerseres en tweede moeder van de wereld, met zijn mannen en vrouwen, veldheren en soldaten, zijn slaven, zijn ongeëvenaarde kunstzinnigheid, zijn rijkdom aan briljante geesten, verder zijn ligging, zijn heilzame klimaat en gematigde temperatuur, zijn

gemakkelijke toegankelijkheid voor alle volkeren, zijn kusten met de talrijke havens, onder de milde koestering van de winden. Het dankt dit aan zijn oriëntatie, want het ligt ver uitgestrekt in de gunstigste richting midden tussen oost en west, aan zijn overvloed aan water, aan de gezonde bossen, aan de bergen doorsneden door passen, de ongevaarlijke aard van zijn wilde dieren, aan de vruchtbaarheid van de bodem en zijn rijkdom aan weidegrond. Onverschillig wat er bestaat dat het leven niet mag ontberen, nergens is het voortreffelijker voorhanden: granen, wijn, olie, wol, linnen, kleding, jonge stieren. Zelfs als het om renpaarden gaat worden de inheemse boven andere geprefereerd. In goud-, zilver-, koper- en ijzermijnen deed het, zolang het was toegestaan deze te exploiteren, voor geen ander land onder. Tegenwoordig houdt de aarde dit in haar schoot verborgen en in plaats van alle andere gaven schenkt ze overvloedig allerhande sappenen smakelijke veldvruchten en fruit (37: 201-202).

De stad Rome: weergaloos

En in dat prachtige Italië ligt de stad Rome als de parel aan de kroon. Het hele werk door maar vooral in de boeken waarin de kunst ter sprake komt, signaleert Plinius kunstwerken die men te Rome kan bezichtigen op openbare plaatsen. Men vindt er zoveel dat zelfs de grootste meesterwerken aan de aandacht van velen ontsnappen:

In Rome echter verhinderen de grote hoeveelheid kunstwerken, daarbij de vergeetachtigheid en nog meer de massa's verplichtingen en bezigheden, iedereen het beeld (bedoeld wordt hier een naakte Venus door Scopas) aandachtig te bekijken, aangezien een dergelijke bewondering alleen mogelijk is voor mensen die veel vrije tijd hebben en in een omgeving waar diepe stilte heerst (36: 27).

Na aantal wereldvermaarde bouwwerken uit de Oudheid te hebben vermeld vervolgt Plinius:

Het lijkt nu het geschikte moment de wonderen van onze eigen stad ter sprake te brengen, haar in de loop van achthonderd jaar ontwikkelde leervermogen nader te onderzoeken en aan te tonen dat zij ook in dit opzicht de wereld heeft overwonnen.Als men ze (nl de wonderen) allemaal bij elkaar neemt en er als het ware één stapel van maakt, biedt dat zo'n majestueuze, verpletterende aanblik, alsof het om een verhaal ging over een andere wereld, op één plaats bijeengebracht (36: 101-102).

En dan volgt een opsomming van de belangrijkste Romeinse monumenten waarover hij kort iets zegt. Maar wanneer de riolering aan de beurt is, wordt hij lyrisch:

Er stromen zeven rivieren door de stad die in één kanaal samenkomen. Als bergbeken slepen zij alles onverbiddelijk in hun wilde vaart mee en voeren het af. Als zij bovendien nog door een grote hoeveelheid regenwater extra worden voortgestuwd, beuken zij op de bodem en tegen de zijkanten van de riolen. Soms stroomt het water van de Tiber terug en loopt de riolen in. Dan ontstaat er binnenin een botsing tussen twee tegengestelde stromen. Toch houdt de constructie dan onwrikbaar stand. Erboven worden enorme lasten versleept zonder dat de gewelven eronder bezwijken. Ze worden getroffen door gebouwen die spontaan of na een brand instorten, de bodem wordt door aardbevingen geschokt. Desondanks zijn de riolen sinds Tarquinius Priscus gedurende zeventienhonderd jaar vrijwel intact gebleven (36: 105-106).

Plinius somt vervolgens enkele andere indrukwekkende gebouwen die nochtans zijn goedkeuring niet kunnen wegdragen omdat ze uit pronkzucht zijn opgericht en blijk geven van een verregaande spilzucht zoals het huis

van Lepidus, de paleizen van Caligula en Nero. Maar zijn verontwaardiging kent geen grenzen als hij het over het tijdelijke theater van Marcus Aemilius Scaurus heeft dat plaats bood aan 80 000 toeschouwers:

Ik zal aantonen dat hun (nl. van Caligula en Nero) waanzin nog werd overtroffen door de rijkdom van een privé-persoon, Marcus Scaurus, die als ediel waarschijnlijk het meest heeft bijgedragen aan het verval van zeden, en misschien was het wel een grotere misdaad van Sulla's kant aan deze stiefzoon zo'n uitzonderlijke machtspositie te verlenen dan ettelijke duizenden burgers vogelvrij te verklaren (36: 113).

Uitvoerig beschrijft hij daarop de luxe van dit tijdelijke theater (36: 114-116) om dan te besluiten met:

De gedachte aan zo'n geldverspillende mentaliteit leidt me af en dwingt me van de voorgenomen koers af te wijken door de associatie met een nog ernstiger vorm van buitensporigheid, die in hout (36: 116).

Daarmee bedoelt hij het houten amfitheater dat Gaius Scribonius Curio zes jaar later in 52 V. Chr. liet bouwen:

Hij bouwde naast elkaar twee zeer grote theaters van hout, allebei balancerend op draaibare spillen. Wanneer 's ochtends in beide een toneelvoorstelling werd gegeven, werden ze met de achterzijde naar elkaar gedraaid om te voorkomen dat de twee voorstellingen elkaar hinderden. Dan liet men ze plotseling draaien (het staat vast dat na de eerste dagen sommige toeschouwers zelfs op hun plaats bleven zitten) en doordat de uiteinden bij elkaar kwamen verkreeg Curio een amfitheater waar hij gevechten organiseerde tussen gladiatoren, die minder gevaar liepen dan het Romeinse volk dat hij rond liet draaien (36: 117).

Hoewel Plinius de technische prestatie bewondert spreekt hij toch een vernietigend oordeel uit over dit gevaarlijke project dat de toeschouwers het leven had kunnen kosten:

Wat een minachting voor mensenlevens! Waartoe nog jammeren over Cannae? Wat voor een ramp had zich kunnen voltrekken! Wanneer de aarde opensplijt en steden worden verzwolgen, is het verdriet van de stervelingen algemeen. Maar zie hoe hier het gehele Romeinse volk, als het ware aan boord van twee schepen, door twee spillen wordt gedragen en toeschouwer is bij zijn eigen strijd op leven en dood, gedoemd te sterven wanneer de installatie op enig moment ontregeld zou raken (36: 119).

Nuttige infrastructuur te Rome en in Italië

Maar zijn enthousiasme kent dan weer geen grenzen wanneer hij het heeft over de aquaducten:

Maar laat ik nu de wonderen bespreken die volgens objectieve beoordeling niet te overtreffen zijn.

Dan volgt een opsomming van alles wat te maken heeft met de watervoorziening van Rome met als besluit:

Als we ons een nauwkeurige voorstelling maken van de overvloed aan water voor algemeen gebruik, in badhuizen, vijvers, kanalen, woonhuizen, tuinen en buitenhuizen in de buurt van de stad, en als we de afstanden die het water moet afleggen, de opgerichte bogen, de tunnels dwars door bergen en de opgehoogde valleien in aanmerking nemen, zullen we moeten erkennen dat er op de gehele wereld nooit iets is geweest dat meer bewondering verdient (36: 121-123).

Ook de drooglegging van het Fucinusmeer in Centraal Italië wekt zijn bewondering op. Na de technische problemen die aan dit project waren verbonden te hebben beschreven besluit hij:

Niemand kan er zich een voorstelling van maken behalve diegenen die het zelf hebben gezien en om het te beschrijven schiet de menselijke taal tekort (36: 124).

Deze bewondering steekt schril af tegen zijn opvatting over de piramiden:

Ik moet, zij het terloops, melding maken van de piramiden, eveneens in Egypte. Zij vormen een nutteloos en dwaas vertoon van rijkdom van de farao's, want de meesten noemen als motief voor de bouw dat ze wilden voorkomen dat zij geld zouden nalaten voor hun opvolgers of voor rivalen die hun naar het leven stonden, of ervoor wilden zorgen dat het volk steeds iets om handen zou hebben. De praalzucht van deze mannen was in dit opzicht niet gering (36: 75).

Enkele paragrafen verder minimaliseert hij andermaal de piramiden:

We bewonderen de piramiden van de farao's, terwijl de dictator Caesar alleen al voor de aankoop van de grond waarop hij het forum wilde laten aanleggen honderd miljoen sestertiën heeft neergeteld (36: 103).

MIJN VOLK, GROOT VOLK

Dit door de goden gezegend Italië wordt bewoond door een volk dat niet moet onderdoen voor het land:

Van alle volkeren op aarde hebben de Romeinen zich zonder enige twijfel het meest onderscheiden door hun morele kracht (7: 130).

Deze kwaliteiten hebben de Romeinen in staat gesteld een groot deel van de wereld onder hun hegemonie te brengen:

het illustere volk dat de aarde overwint en de hele wereld bedwingt, dat de volkeren en koninkrijken verdeelt, vreemde volken wetten oplegt en voor de mensheid als het ware een deel van de onsterfelijke goden vertegenwoordigt (36: 118).

Zo heeft Rome ervoor gezorgd dat een groot deel van de wereld kan profiteren van rust, orde en vooruitgang. Na te hebben uitgeweid over de vreemde magische praktijken in Gallia en Britannia besluit hij:

Het is nauwelijks in te schatten hoeveel dank zij de Romeinen verschuldigd zijn voor het uitroeien van gruwelijke gebruiken waarbij het doden van een mens als godsdienstige daad werd beschouwd en het opeten van het slachtoffer zelfs als buitengewoon gezond (30: 13).

Geen cultuurrelativist

De laatste opmerking laat zien dat Plinius, in weerwil van zijn grote belangstelling voor vreemde culturen, geen adept is van het cultuurrelativisme en er duidelijk van overtuigd is dat deze vreemde culturen niet kunnen tippen aan de eigen cultuur. Hij zou zich ongetwijfeld goed hebben kunnen vinden in de uitspraak van **Leo Strauss** (1899-1973): '*Als alle culturen relatief zijn, dan is kannibalisme een kwestie van smaak*'. Dit blijkt ook uit de neerbuigende toon en de meewarige wijze waarop hij de levenswijze beschrijft van de Chauken die in het Noorden van het huidige Nederland leefden. Plinius had dit volk uit eigen aanschouwing leren kennen tijdens zijn deelname aan militaire expedities:

Daar bewoont dat arme volk hoge terpen of dammen die ze eigenhandig hebben opgeworpen tot de hoogste waterstand die ze hebben meegemaakt. Met hun hutten die ze erop gebouwd hebben lijken ze wel zeelieden wanneer water het omringende land bedekt maar schipbreukelingen wanneer het water zich heeft teruggetrokken, en ze jagen rondom hun hutten op vissen die met de zee mee vluchten. Ze kunnen geen vee houden en zich zoals naburige volkeren met melk voeden en omdat er in de wijde omtrek geen struikgewas groeit, is het ze ten enenmale onmogelijk met wilde dieren te vechten. Van riet en moerasbies vlechten ze touw om visnetten van te knopen. Met de hand verzamelen ze slijk dat ze meer door de wind dan door de zon laten drogen en met deze turf verwarmen ze hun voedsel en hun door de noordenwind verkleumde lichamen. Ze drinken uitsluitend regenwater, dat ze in kuilen bij de ingang van hun huis bewaren (16: 2-4).

Schamper besluit hij:

En deze volkeren spreken van slavernij als ze vandaag de dag door het Romeinse volk overwonnen worden!

Voor de traditionele religieuze gebruiken en opvattingen van de Galliërs kan hij al evenmin veel waardering opbrengen:

Voor druïden – zo noemen ze hun magiërs – is niets heiliger dan de maretak en de boom waarop hij groeit, als het tenminste een wintereik is. Ook op zichzelf kiezen ze de eik voor hun heilige bossen en zonder het loof van deze bomen verrichten ze geen enkele gewijde handeling, zodat het erop lijkt dat de benaming druïden ook van een Grieks woord kan worden afgeleid. Ze geloven werkelijk dat alles wat aan die bomen groeit vanuit de hemel is gezonden en een teken is dat die boom door een god persoonlijk is uitverkoren. De maretak wordt daar evenwel hoogst zelden aangetroffen; wanneer hij wordt gevonden haalt men hem vol eerbied uit de boom en wel vooral op de zesde dag van de cyclus van de maan, die bij hen het begin van de maand, van het jaar en na dertig jaar van een nieuwe eeuw markeert. Ze kiezen deze dag omdat de maan dan al voldoende kracht heeft en toch nog niet halfvol is. Ze noemen de maretak in hun taal 'algenezer'. Nadat ze met het gebruikelijke ritueel een offer onder de boom hebben gebracht en een maal bereid hebben halen ze twee witte stieren waarvan de horens op dit moment voor het eerst worden omwonden. Een in het wit geklede priester klimt dan in de boom en snijdt met een gouden sikkel de maretak af; deze wordt in een witte doek opgevangen. Daarna slachten ze de offerdieren en smeken hun god dat zijn geschenk degenen aan wie hij het heeft gegeven geluk brengt. Ze geloven dat een aftreksel van de maretak elk onvruchtbaar dier vruchtbaar maakt en dat het een middel tegen elk vergif is. Zoveel bijgeloof hechten volkeren vaak aan onbeduidende zaken! (16: 249-251).

Eerlijkheidshalve moeten we er wél op wijzen dat Plinius eerst een objectieve beschrijving geeft en pas dan zijn persoonlijke mening. Informatie en opiniëring worden dus duidelijk van elkaar gescheiden wat bij hedendaagse journalisten niet altijd het geval is!

Romeinse 'globalisering' van de antieke wereld in ieders belang

Door de wereld onder hun hegemonie te brengen hebben de Romeinen de hele mensheid (bedoeld wordt de Mediterrane wereld) een grote dienst bewezen:

*Te bedenken dat zoethout aangevoerd wordt vanuit de Maeotische moerassen, wolfsmelk vanuit het Atlasgebergte, van voorbij de Zuilen van Hercules, waar de natuur lijkt op te houden en dat vanuit een andere windrichting het kruid britannica komt, van eilanden in de oceaan die voorbij het vasteland liggen, aethiopsis daarentegen uit streken die door de hemellichamen worden verschroeid, en dat planten van her en der over de hele wereld worden aangevoerd tot heil van de mensheid, **dit alles dankzij de oneindige grootsheid van de vrede die de Romeinen hebben gebracht**, waardoor het niet alleen mogelijk werd dat mensen uit allerlei landen en volkeren met elkaar kennis maken, maar ook met toppen en bergketens die tot in de wolken reiken, met hun voortbrengselen en ook met hun kruiden! Moge dit geschenk van de goden nimmer verloren gaan, is mijn bede! Zozeer lijkt het erop dat zij de mensheid het Romeinse volk hebben geschonken, als het ware een **tweede zon (27: 2-3)**.*

Om de betekenis van dit laatste beeld goed te begrijpen moet men zich herinneren wat Plinius in boek twee over de zon zelf heeft geschreven:

In hun (nl. van de planeten) midden beweegt zich de zon, de aanzienlijkste in omvang en vermogen, heerser niet alleen over seizoenen en landen maar ook over de sterren zelf en de hemel. Dat deze van de gehele kosmos de ziel of nog beter de geest is, de voornaamste bestuurder en goddelijke macht van de natuur, dat behoort ieder te geloven die zijn werken naar waarde weet te schatten. Hij is het die aan alles licht verschaft en het donker wegneemt. Hij verduistert of verlicht de overige gesternten. Hij regelt

de wisseling der seizoenen en de eeuwige wedergeboorte van het jaar overeenkomstig de behoeften van de natuur. Hij verjaagt de somberheid uit de hemel en doet ook de wolken in het menselijk gemoed opklaren. Hij leent zijn licht aan de overige hemellichamen, helder stralend, niet te evenaren, alles ziend, zelfs alles horend, en dat vermogen kent naar ik zie de vorst der letteren Homerus alleen aan hem toe (2: 13).

Maar door de hebzucht worden niet alle verwachtingen ingelost

Toch wordt niet van alle mogelijkheden die de globalisering van de antieke wereld biedt, ten volle gebruik gemaakt. Vooral voor de wetenschap blijven heel wat kansen onbenut. De oorzaak hiervan moet gezocht worden bij de menselijke hebzucht:

En wat mij buitengewoon verbaast is dat men in een tijd waarin de wereld vol onenigheid zat en onderverdeeld was in koninkrijken als waren het haar ledematen, zó veel mannen zich intensief bezighielden met zo moeilijk te bestuderen onderwerpen, en dan vooral nog te midden van oorlogen, zonder dat men ergens op gastvrijheid kon vertrouwen, terwijl piraten, die vijanden van de hele mensheid, elke oversteek bij voorbaat tot een hachelijk avontuur maakten. Het waren er zoveel dat vandaag de dag iedereen over zijn eigen gebied kennis kan opdoen uit de aantekeningen van mannen die daar nooit een voet hebben gezet, betrouwbaarder dan de wetenschap van die streek.

***Tegenwoordig echter**, nu overal zo'n gelukkige vrede heerst, onder een keizer die zich zozeer verheugt over voorspoed en vooruitgang van de wetenschap, nu wordt er hoegenaamd niets bijgeleerd door nieuw onderzoek, integendeel, de bevindingen van oude onderzoekers worden niet eens bestudeerd. De beloningen waren toen niet groter, want de omvang van de fortuin werd over velen verdeeld, en de meesten brachten deze geheimen aan het daglicht zonder een andere beloning dan het nageslacht een dienst te bewijzen. Inderdaad zijn de karakters van de mensen achteruitgegaan, niet de te behalen voordelen. Een immense menigte vaart over de zee, die nu naar alle kanten open ligt en op alle kusten gastvrije aanlegplaatsen biedt. **Maar zij zijn op zoek naar winst in plaats van kennis.** Hun verblinde geest, geheel in de ban van de hebzucht, realiseert zich niet dat juist met grotere kennis die winst zekerder kan worden gesteld (2: 117-118).*

Verder in zijn werk komt Plinius daar nog eens op terug:

*Wie zou immers niet verwacht hebben dat de eenwording van de hele wereld onder de majesteit van het Romeinse rijk een groot voordeel moest betekenen voor het dagelijks leven, door het handelsverkeer en de verbroedering van een gelukkige vrede? En dat alles, ook wat voorheen verborgen was geweest, voor iedereen zonder onderscheid beschikbaar zou komen? Maar – bij Hercules – men treft nergens mensen aan die kennis hebben van het vele dat door wetenschappers te boek is gesteld.Voor ons is daardoor de arbeid zwaarder geworden. Wij moeten immers niet alleen bijeenzoeken wat later is uitgedacht, maar ook alles wat onze voorvaderen al hadden gevonden, omdat door de algehele laksheid de herinnering daaraan totaal is verloren gegaan. En wie zou voor deze nalatigheid andere oorzaken kunnen bedenken dan de algemeen heersende mentaliteit? Er zijn nu eenmaal andere normen opgekomen, de mensen worden door heel andere zaken in beslag genomen en **de enige vaardigheid die nog wordt beoefend is deze van de hebzucht.** Vroeger was het rijk van een*

volk, en daarmee ook zijn geestelijke vermogens binnen de eigen grenzen besloten, en gezien een zekere materiële onvruchtbaarheid van de fortuin was het noodzakelijk de gaven van de geest te ontwikkelen (14: 2-4).

BESLUIT

We hebben in deze bijdrage Plinius zoveel mogelijk zelf aan het woord gelaten. Niet uit gemakzucht maar omdat een parafraze of samenvatting meestal onrecht doet aan de gevatte formulering door Plinius zelf. Bovendien krijgt de lezer zo volop de gelegenheid zich te vergewissen van de kwaliteiten van deze uitstekende Nederlandse vertaling. In deze bijdrage konden slechts enkele aspecten van Plinius' veelzijdige persoonlijkheid en denkwereld aan bod komen. Hopelijk volstaat dit aan aansporing om ook zelf de Nederlandse vertaling van de *Naturalis Historia* door te lezen of minstens te consulteren en zo nader kennis te maken met de boeiende persoonlijkheid. Deze studax was immers allesbehalve een koele kikker die zich beperkte tot observatie en registratie maar gaf integendeel met een aanstekelijk enthousiasme uiting zowel aan zijn bewondering als aan zijn ergernis. Voor de leerkrachten geschiedenis biedt zijn werk bovendien een goudmijn aan teksten die de lessen geschiedenis kunnen verlevendigen. Teksten die meestal nog niet zijn opgenomen in de bestaande bloemlezingen en bronnenverzamelingen.

Redenen te over dus om zich ook vandaag nog te verdiepen in de lectuur van de *Naturalis Historia* en dan nog bij voorkeur van de eerste tot de laatste bladzijde van de pas verschenen Nederlandse vertaling. Uiteraard betekent dit niet dat men die 750 bladzijden tekst in één ruk moet lezen. Een gedoseerde aanpak is meer aangewezen. Over de vlotte leesbaarheid van de Nederlandse vertaling hoef ik het niet meer te hebben. De vele in deze bijdrage opgenomen passages vormen daar een overtuigend bewijs van. De vertalers verdienen dan ook alle lof voor de geleverde prestatie die niet alleen kwantitatief maar ook kwalitatief indrukwekkend is. Ze hebben bovendien aan de lezer nog veel meer dan de vertaling geboden. In een zeer informatief nawoord (blz. 745-764) verstrekken ze de essentiële informatie over leven, persoonlijkheid, werken en werkwijze van de auteur, de structuur van de *Naturalis Historia*, de betekenis van Plinius als wetenschapper, zijn taal en stijl en de waardering die de auteur door de eeuwen heen heeft genoten.

Ze verantwoorden ook hun selectie. Zij hebben immers niet het hele werk vertaald maar wél, wat ze terecht noemen een royale selectie daaruit. Ze hebben een uitstekende keuze gemaakt want alles wat we hier over het werk zeggen is uit deze selectie gehaald. Alleen valt te betreuren dat ze ons in het ongewisse laten over het kwantitatieve aspect van hun keuze en niet exact mededelen hoeveel van de hele *Naturalis Historia* is vertaald. Dit in tegenstelling tot wat Plinius ongetwijfeld wél zou hebben gedaan. Enig speurwerk leidt me tot de conclusie dat zowat de helft moet zijn vertaald. Uiteraard valt te betreuren dat niet het hele werk werd vertaald maar waarschijnlijk hadden ze dan geen uitgever gevonden die het commerciële risico had aangedurfd en de helft is uiteraard veel beter dan helemaal niets.

De lezer wordt ook verwend met uitvoerige registers van eigennamen (blz. 803-846) en van geografische namen (blz. 847-884). Dat de lemmata *Grieken* en *Rome* in dit laatste register alleen met de verwijzing *passim* bedacht worden is een schoonheidsfoutje waarvoor we echter alle begrip kunnen opbrengen. Ook nog een kleine vergissing te signaleren (p. 804): enkele referenties bij Aemilius Scaurus (vader) horen bij de zoon (ediel in 58 v. Chr.): 8.64, 96; 9.11. Een even uitvoerig zaakregister zou uiteraard ook welkom geweest zijn maar de uitvoerige inhoudsopgave (blz. 885-893) vervangt dit laatste ten dele. Ik zou het wel bijzonder op prijs hebben gesteld indien de vertalers ook boek **1** niet alleen de voorrede maar ook de uiterst gedetailleerde inhoudsopgave van het hele werk door Plinius zelf, hadden vertaald en daarbij typografisch hadden aangegeven wat er daarvan in de vertaling is opgenomen zodat de lezer meteen ook te weten komt wat hij mist en voor de ontbrekende passages die hem bijzonder interesseren naar het origineel of een vertaling in een andere moderne taal kan teruggrijpen.

Enkele kaarten, een overzicht van antieke maten en gewichten met hun moderne equivalent en van de ambten in Rome bieden de lezer bijkomende nuttige informatie. Daarvoor zorgt ook het notenapparaat (blz. 773-802). Om dit notenapparaat binnen redelijke perken te houden waren de vertalers uiteraard verplicht zich strenge beperkingen op te leggen. Er komen immers zoveel onderwerpen aan bod in de *Naturalis Historia* dat een notenapparaat gemakkelijk kan uitdeinen tot de helft van de vertaalde tekst. Het zou dan ook al te gemakkelijk zijn hier over tekorten in het notenapparaat te zeuren. Wél betreur ik het dat men de voorkeur aan eindnoten boven voetnoten heeft gegeven. Met de huidige mogelijkheden van tekstverwerking kan zelfs de grootste kluns nu zijn teksten van voetnoten voorzien en het is mij een raadsel waarom uitgevers in de boosheid van eindnoten volharden en zo het leescomfort aanzienlijk reduceren. Dit temeer omdat de noten voor het merendeel zo beknopt zijn dat ze het paginabeeld zeker niet zouden ontsieren. Sommige van deze noten die alleen maar de moderne naam geven van een antieke plaats, plant of dier hadden bovendien kunnen vervangen worden door de moderne naam tussen haakjes te geven in de tekst zoals dit trouwens wel gebeurt voor antieke dateringen. Sommige voetnoten zijn ook iets te laconisch. Wanneer Plinius in **26: 1** het over een besmettelijke ziekte heeft die zich snel onder de elite heeft verspreid via zoenen merken de vertalers in een voetnoot op (blz. 795): *Martialis hekelt mensen die voortdurend half Rome ter begroeting kussen, een nieuwigheid in de keizertijd* (waaraan ze hadden kunnen toevoegen: nihil novi sub sole!). Maar ze vertikken het de juiste referentie naar Martialis te geven terwijl dat toch maar een kleine moeite was (na zelf Martialis te hebben doorzocht, vermoed ik dat ze Mart. Epigr. 11,98 bedoelen).

Maar deze detailopmerkingen doen niet de minste afbreuk aan de vele en grote verdiensten van deze vertaling en de grote waarde van de schitterende prestatie die de auteurs hebben geleverd. Ook de uitgever verdient

felicitaties. Niet alleen voor de uiterste zorg waarmee het werk is uitgegeven maar ook voor zijn durf. Men kan alleen maar wensen dat hij daarvoor ook commercieel beloond wordt. Dat zou normaal moeten gebeuren want, zoals reeds bij herhaling opgemerkt, hebben we hier met een werk te maken dat niet alleen geïnteresseerden in de Oudheid maar ook al diegenen met enige belangstelling voor wetenschapsgeschiedenis behoren te lezen. Het boek hoort alleszins in de lerarenbibliotheek van iedere Secundaire school aanwezig te zijn en het is aan de leerkrachten geschiedenis om hun collega's wetenschappen, die dit tijdschrift niet lezen, erop attent te maken.

In de geest van Plinius wil ik deze bijdragebesluiten met een voor de lezer direct nuttige passage. Ik had eerst aan de passages over afrodisiaca gedacht maar ik wil de lezers het genoegen deze passages zelf op te sporen niet ontnemen. Daarom eindig ik met de beschrijving van de gevolgen van drankmisbruik. Wellicht moet in deze passage de verklaring worden gezocht voor het feit dat een internationale wetenschappelijke multidisciplinaire vereniging die tot doel heeft de gevolgen van drankmisbruik te bestuderen en methodes tegen het alcoholisme uit te werken zich de **Plinius Maior Society** heeft genoemd.

Kwalijke gevolgen van drankmisbruik:

Dan doen begerige ogen een bod op de huisvrouw, hun troebele blik verraadt het aan de echtgenoot, dan komen de geheimen van het hart naar buiten. Sommige kondigen plechtig hun testament af, anderen steken dodelijke verhalen af en weten de woorden niet binnen te houden, die door hun keel de weg terug zullen vinden. Hoevelen zijn er zo niet om het leven gekomen. En het is al een gevleugelde uitdrukking dat de waarheid in de wijn steekt! Intussen, gesteld dat alles heel gunstig afloopt, zien ze de zon nooit opgaan en leven ze korter. Vandaar bleke wangen, wallen onder de ogen, zwerende oogleden, bevende handen die volle bekers vermorsen; en als onmiddellijke straf door furiën geplaagde dromen, onrustige nachten en als hoogste loon voor dronkenschap tegennatuurlijke lusten en plezier in het kwaad. De volgende dag een adem die stinkt naar de wijnkruik, geen enkele herinnering aan alles wat is gepasseerd, afsterven van het geheugen. Ze snoeven dat zij op die manier het leven met beide handen grijpen, omdat ze elke dag de vorige verliezen, maar ook de komende verdoen. (14: 141-142)

Proost!

Robert DUTHOY
Universiteit Gent

Als toemaatje en ter illustratie:

Een staaltje van Plinius' levendige vertelkunst en nauwkeurige beschrijving

SYNERGIE VAN DOLFIJNEN EN VISSERS

Er is in de omgeving van Nemausus in de provincie Narbonensis een lagune, Latera genaamd, waar mensen zij aan zij met dolfijnen vis vangen . Een onafzienbare school harders (vis die op de karper gelijkt) stort zich op gezette tijden, want ze wachten tot het laagwater wordt, door de smalle monding van de lagune in zee. Daarom kunnen er geen netten worden gespannen; deze zouden de kolossale last hoe dan ook niet kunnen vasthouden, zelfs als de vissen niet zo slim zouden zijn om het juiste moment af te wachten. Met evenveel berekening duikelen ze onmiddellijk de door een nabije draaikolk veroorzaakte diepte in en ontvluchten ijlings de enige voor het spannen van netten geschikte plaats.

Zodra de vissers dit merken, stromen ze daar in groten getale samen omdat zij het juiste tijdstip kennen maar nog meer omdat ze belust zijn op dit buitenkansje. Wanneer dan alle omstanders vanaf het strand zo hard mogelijk 'Stompneus' roepen met het oog op een succesvolle voorstelling, geven de dolfijnen snel gehoor aan hun wens wanneer de noordenwind hun stemmen meedraagt en iets later wanneer de zuidenwind hun stemmen verwaait, maar ook dan schieten ze onverhoeds te hulp. Al spoedig wordt een slaglinie zichtbaar die zich meteen opstelt op de plaats waar de strijd zal losbarsten. Ze sluiten de weg naar de diepe wateren af en drijven de angstige harders naar de ondiepten; dan sluiten de vissers hen in met netten die ze met gevorkte takken omhooghouden. Niettemin springen snelle harders eroverheen, maar die worden onderschept door de dolfijnen die er voor het ogenblik tevreden mee zijn ze te doden en het eten uitstellen tot ze de overwinning hebben behaald.

Wanneer de strijd in volle gang is laten de doldriest aanvallende dolfijnen zich graag in de netten vangen, maar om te voorkomen dat ze hun vijand daardoor tot vluchten aanzetten glijden ze zo langzaam tussen de boten, netten en zwemmende mensen door dat ze geen uitweg openen. Geen enkele dolfijn probeert te ontkomen door op te springen, waar ze anders dol op zijn, maar ze wachten totdat de netten onder hen door worden gehaald. Wanneer er een buiten het net terecht is gekomen, strijdt hij meteen verder voor de verschansing. Is de vangst binnen, dan verslinden ze de vissen die ze hebben gedood, maar omdat ze weten dat ze met hun noeste arbeid meer hebben verdiend dan dagloners blijven ze wachten tot de volgende dag, wanneer ze zich niet alleen tegoed doen aan vis maar ook aan in wijn geweekt brood. Wat Mucianus vermeldt over dezelfde vistechneek in de baai van Iasos verschilt hierin, dat ze daar uit vrije wil en zonder geroepen te worden klaar staan, hun aandeel uit handen van de vissers ontvangen en dat elk bootje daar zijn eigen dolfijn als compagnon heeft, ook al wordt daar 's nachts en bij het licht van fakkels gevist (9: 29-33) .